

De vredesdemonstratie van 29 oktober 1983

*en de invloed op de nationale discussie over
de plaatsing van de kruisraketten*

Essay

Kirsten Vos, 7 april 2004

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Die demonstratie moet wel impact hebben gehad	4
De plaatsing van 48 kruisraketten in Nederland	5
het wat en waarom van de demonstratie van 1983	5
<i>Over kruisraketten</i>	5
<i>Kruisraketten als kernwapens</i>	5
<i>De strategie van de NAVO: défense & détente via flexible response</i>	5
<i>Het NAVO-dubbelbesluit: moderniseren en terugdringen</i>	6
<i>Zichtbare koppeling</i>	6
<i>Het Nederlands voorbehoud</i>	7
<i>Nul-optie</i>	7
<i>De vredesdemonstratie in Amsterdam van 1981</i>	7
<i>Uitstel over plaatsing in 1981</i>	7
<i>Het jaar 1983</i>	8
<i>Demonstratie '83</i>	8
De discussie in Nederland – wel of niet plaatsen?	9
de discussie, voor-en tegenstanders en hun argumenten	9
<i>De plaatsingsdiscussie</i>	9
<i>De voorstanders – de regeringspartijen</i>	9
Argument 1: De Russen plaatsen, dus het Westen moet ook plaatsen, want de aantallen moeten gelijk blijven om het evenwicht te bewaren.	9
Argument 2: Moderniseren van de kruisraketten in West-Europa verzekert de vrede en het evenwicht in de wereld.	10
Argument 3: De kernwapens moeten zeker de wereld uit. Maar zij kunnen alleen verdwijnen door te onderhandelingen. Plaatsen is dus noodzakelijk totdat je anders overeengekomen bent.	10
Argument 4: Plaatsen bewijst de hechtheid van het NAVO-bondgenootschap.	10
Argument 5: Niet-plaatsen van de kruisraketten in Nederland lost het probleem niet op, sterker nog, Nederland schuift het dan af op de bondgenoten.	10
<i>De tegenstanders – de vredesbeweging</i>	11
Argument 1: de kernwapens moeten de wereld uit, en om te beginnen uit Nederland.	11
Argument 2: de kernwapens in de wereld bedreigen de wereldvrede.....	11
Argument 3: de kernwapens lossen niks op aan de Koude Oorlog.	11
Argument 4: de Europese bondgenoten van de NAVO laten zich misleiden door Washington, dat zegt dat minder raketten alleen maar bereikt kan worden door meer raketten te plaatsen.	11
Argument 5: kernwapens kosten ontzettend veel geld, geld dat beter aan andere doelen besteed kan worden.....	12
Vorm van de discussie	13
waar werd de discussie gevoerd en hoe kwamen mensen aan hun argumenten?	13
<i>De vorm geëvalueerd</i>	13
De vredesbeweging	15
<i>"De" vredesbeweging bestaat uit meerdere groepen</i>	15
<i>Structuur van de vredesbeweging</i>	15
<i>Nationaal draagvlak van de vredesbeweging</i>	16
<i>Internationaal kader van de vredesbeweging</i>	16

29 oktober 1983	18
beschrijving van de dag zelf	18
<i>Aan de vooravond van de vredesdemonstratie.....</i>	<i>18</i>
<i>Het verloop .....</i>	<i>18</i>
De vredesdemonstratie voorbij	20
De discussie door de regering, vredesbeweging en in de media	20
<i>De regering regeert onverstoort door .....</i>	<i>20</i>
<i>De vredesbeweging - van tevreden naar verdeeld .....</i>	<i>20</i>
<i>Discussie in de media .....</i>	<i>20</i>
Vooraf: loop ik mee of niet?	20
Achteraf: wat nu?	21
<i>De discussie verandert .....</i>	<i>21</i>
Al met al... wat hebben de 550.000 van Den Haag bereikt?	23
Literatuuropgave	24
<i>Primaire bronnen .....</i>	<i>24</i>
<i>Secundaire bronnen .....</i>	<i>24</i>
Televisie-uitzendingen	24
Dagblad publicaties	24
Literatuur	25
Websites	25
Bijlagen.....	26
<i>Bijlage I – Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber.....</i>	<i>27</i>
<i>Bijlage II - De orde bewaken tijdens een demonstratie vol creativiteit en optimisme .....</i>	<i>31</i>
<i>Bijlage III – Jan van Overdam, sr. ....</i>	<i>33</i>
E-mail d.d. 28-03-2004	33
Gespreksverslag d.d. 29-02-2004	33
<i>Bijlage IV Artikelen tussen 22-10-1983 en 29-10-1983.....</i>	<i>35</i>
Conclusies	35
De argumenten	35
<i>Bijlage V Artikelen tussen 29-10-1983 en 02-11-1983.....</i>	<i>36</i>
Onderwerpen	36
De argumenten	36
Eindnoten.....	37

Die demonstratie moet wel impact hebben gehad...

De dreiging die uitging van de gepolariseerde situatie tussen Oost en West in de periode 1977 – 1987 was voelbaar. Ik was als kind oprecht bang dat één man met één druk op de knop een wereldvernietigende oorlog zou beginnen. En ik begreep niet waarom twee volwassen mannen, die net zo oud leken te zijn als mijn opa, de hele wereld volbouwden met die wapens. Als ze van elkaar wisten dat ze dat deden, dan konden ze daar toch net zo goed allebei mee ophouden?

Op 29 oktober 1983 hebben 550.000 mensen in Den Haag geprotesteerd tegen de plaatsing van 48 kruisraketten in Nederland als gevolg van deze wapenwedloop. Ik zat als meisje van zes bij mijn vader op zijn schouders en ben jarenlang onder de indruk geweest van de herinneringen aan de enorme drommen mensen die van alle kanten leken te komen en overal leken te zijn en aan de man die als Magere Hein verkleed was- hij liep op stelten, had een zeis in zijn linkerhand en op het zwarte pak dat hij aanhad, had hij een wit skelet getekend.

Toen ik de opdracht kreeg een essay te schrijven over hoe een organisatie een bepaald onderwerp in de media heeft belicht besloot ik te beschrijven over de strijd tegen de kruisraketten. Vanwege mijn herinneringen aan de demonstratie in '83 te Den Haag wilde ik weten in hoeverre de vredesbeweging met de demonstratie van '83 invloed heeft uit weten te oefenen op de politiek. Oftewel: *hoe is de discussie over de plaatsing van de kruisraketten in Nederland veranderd door de 550.000 demonstranten op 29 oktober 1983?*

De demonstratie in '83 is in meerdere opzichten de moeite waard. Niet alleen omdat ik er persoonlijke herinneringen aan heb, maar ook omdat 549.999 andere Nederlanders hun stem hebben laten horen. De opkomst van die demonstratie is legendarisch geweest, niet eerder in de geschiedenis van Nederland waren zoveel mensen gaan demonstreren tegen de kernwapens. Zo'n klein land, zo veel weerstand. Bovendien heerste er die dag een ontspannen sfeer en een gevoel van saamhorigheid en van macht van het volk. Een demonstratie die om zoveel verschillende redenen legendarisch was, moest wel invloed hebben gehad op de politiek.

Toch?

>> *Inhoudsopgave*

De plaatsing van 48 kruisraketten in Nederland *het wat en waarom van de demonstratie van 1983*

Over kruisraketten

"Een kruisraket is een middellangeafstandsraket(..). Kruisraketten zijn relatief goedkoop (ongeveer 600.000 dollar per stuk), makkelijk te bouwen en kunnen in grote aantallen worden afgeschoten vanaf land, zee (..). Kruisraket is een verzamelnaam voor gemotoriseerde wapens die zich voor het grootste deel van hun 'reis' als een normaal vliegtuig voortbewegen. De meest simpele modellen kunnen al een afstand afleggen van honderd kilometer. De VS heeft ook beschikking over kruisraketten die een doel op 3000 kilometer afstand kunnen vernietigen. De raket zou een afwijking hebben van maximaal een paar meter."¹

Bovendien kan een kruisraket laag vliegen en daarmee onder de radar blijven. De relatief lage prijs, de wendbaarheid van de kruisraket en de nauwkeurigheid ervan maken het een wapensysteem dat zeer bruikbaar is in de strijd². In tegenstelling tot de kruisraket, die op gelijke hoogte blijft terwijl hij op zijn doel afgaat, maakt een ballistische raket een beweging die de baan van een parabool volgt.

Kruisraketten als kernwapens

"Met de kruisraket en daarin een nucleaire lading, zeker met een N-bom als lading, wordt een nieuwe fase ingegaan in de kernwapenwedloop. Kernwapens worden door de invoering van kruisraketten bruikbaar op het slagveld en dat toekomstige slagveld ligt in Europa."³

De kruisraket is een wapensysteem dat ontworpen is als vervanger van het vliegtuig. Het gaat recht op zijn doel af en kan zichzelf corrigeren in de lucht, net als een vliegtuig. Een atoombom werpen vanuit een vliegtuig levert veel risico op voor de piloot, dit risico is door het inzetten van kruisraketten afwezig.

Een kruisraket kan ingezet worden met of zonder atoomlading. De inzet van de Tomahawk in de Golfoorlog⁴ laat zien hoe schadelijk een kruisraket zonder atoomlading kan zijn. Een kruisraket kan ook fungeren als drager van een kernkop. Pas als twee delen van de kernkop bij elkaar gebracht worden ontstaat er een kernfusie en ontploft de kernbom.

Voor meer uitleg van een kernwapen maak ik gebruik van de definitie van Boudewijn van Eenennaam, die in zijn boek '48 kruisraketten...hoogspanning in de lage landen' dit begrip toelicht: "Een kernlading, of zo men wil atoombom, kan door een overbrengings- of inzetmiddel naar zijn doel worden gebracht. De combinatie van kernlading en inzetmiddel wordt in dit boek een kernwapen genoemd. In andere publicaties worden die term wel als synoniem voor kernlading gebruikt. Een overbrengingsmiddel kan zijn een raket, een vliegtuig of een kanon. (...) Kernwapens werden oorspronkelijk in het NAVO-jargon onderverdeeld in strategische, met een bereik van meer dan 5.500 km en tactische kernwapens, met een bereik van 0 tot 5.500 km."⁵ Een kruisraket met een kernlading is dus volgens deze definitie een kernwapen.

De strategie van de NAVO: *défense & détente* via flexible response

De NAVO had in 1967 de strategie van het gepaste antwoord aangenomen: flexible response, of, volgens Van Eenennaam: 'flexibility in response'⁶; voor elke aanval moest de NAVO over een passend antwoord beschikken. In een gesprek dat ik op 26 maart 2004 met Mient-Jan Faber had, voormalig secretaris van het IKV, zei hij hierover: "De NAVO had de strategie van de flexible response; het moest aangepast reageren met wapens op alle niveaus, om de andere partij tot staan te brengen. Het was een trapsgewijze benadering van wapeninzet. De Russen hadden de SS-20, dat waren middellange afstandsraketten. In

Europa waren er bijna geen middellange afstandsruketten. Ja, de Pershing-I, met 1800 km, maar die waren verouderd en we hadden er dus meer nodig op dat niveau. De strategie van de NAVO bestond uit iets wat we noemden "défense & détente". Dus verdedigen en afschrikken, ontspannen en afstoten. (Lachend) Ja, inderdaad, dat zou je kunnen vergelijken met het huwelijk. Die relatie tussen Oost en West werd gevormd door ontspannen aan de ene kant en afstoten aan de andere. Er w s helemaal geen achterstand in het Westen! Het ging om de zichtbare koppeling tussen West-Europa en de Verenigde Staten. Het Westen had veel meer wapens dan het Oosten. Nogmaals, het ging om die koppeling: hoe kon West-Europa de Amerikanen verplichten in West-Europa aanwezig zijn?"⁷ Voor elke zet van de Russen moest de NAVO dus met gelijke 'munt' terugbetalen.

Het NAVO-dubbelbesluit: moderniseren en terugdringen

Op 12 december 1979⁸ wordt in de NAVO een besluit genomen over modernisering en terugdringing van de kernwapens in West-Europa. Dit besluit is bekend geworden als *het NAVO-dubbelbesluit*. Dit besluit hield in dat de kernwapens in West-Europa verbeterd moesten worden. Ze zouden vervangen worden door nieuwe. Daarnaast werd ook besloten dat het Westen moest onderhandelen met de Oostblok-landen over terugdringen van het aantal kernwapens in de wereld; moderniseren en terugdringen dus.

De kernwapens die geplaatst zouden worden, waren zowel kruisruketten als ballistische Pershing-II wapensystemen. In totaal zouden 572 wapensystemen geplaatst worden: 108 Pershing-II, ter vervanging van de op dat moment in gebruik zijnde Pershing-I en 464 kruisruketten⁹. De landen die deze wapensystemen zouden gaan 'ontvangen', waren West-Duitsland (de BRD), het Verenigd Koninkrijk, Italië, België en Nederland.¹⁰ In Nederland zouden 48 kruisruketten geplaatst worden, geen Pershings.

Zichtbare koppeling

Het NAVO-dubbelbesluit is genomen uit strategische overwegingen om de balans tussen Oost en West te bewaken en had niets te maken met aantallen. Faber: "Het NAVO-dubbelbesluit was het gevolg van de angst van West-Europa dat de Amerikanen niet te hulp zouden schieten als Rusland West-Europa aan zou vallen. De discussie binnen de NAVO die aan dit besluit voorafgegaan was, is begonnen door richten van SS-20 ruketten door de Russen op West-Europa. De voormalige bondskanselier van West-Duitsland, Helmut Schmidt, had die discussie aangezwengeld. De kernwapens die de Amerikanen op eigen grondgebied hadden staan, waren intercontinentaal. Als de Russen West-Europa aan zouden vallen met de SS-20 middellange afstandsruketten, waren die intercontinentale wapens de enige manier om terug te slaan. Dat zou totale oorlog betekenen en het Westen geloofde niet dat Amerika dat zou doen. Daarom wilde West-Europa middellange afstandsruketten in Europa. Nee, precies: de Amerikanen wilden helemaal niet! Ik sprak in die tijd een keer met Richard Perle. Die zei dat het echt niet nodig was, dat ze ons niet in de steek zouden laten en ons echt wel te hulp zouden schieten. Het plaatsen van de nieuwe kernwapens in West-Europa ging helemaal niet om aantallen, maar om strategie en balans."¹¹

Van Eenennaam bevestigt deze angst van de West-Europeanen: "Bondskanselier Schmidt had zijn bezorgdheid over nucleaire moderniseringsprogramma's van de Sovjetunie – met name de SS-20 en de Backfire bommenwerper – al kenbaar gemaakt aan de Amerikaanse president Ford. Deze had hem beloofd ervoor te zorgen dat beide Sovjetsystemen in SALT-II (onderhandelingen over wapenbeheersing, KV) zouden worden betrokken. Maar in de loop van 1977 werd duidelijk dat Fords opvolger, Carter, er niet over dacht de SALT-onderhandelingen te belasten met een dergelijke de Sovjets onwelgevallige benadering."¹²

Om de aanwezigheid van de Amerikanen in West-Europa zichtbaar te laten zijn voor de Sovjets en daarmee de bescherming van West-Europa, de koppeling, door Amerika zeker te stellen heeft West-Europa dus zelf gevraagd om nieuwe Amerikaanse kernwapens op West-Europees grondgebied. Het

besluit om te moderniseren van '79 is dus niet genomen omdat de Sovjets meer of betere kernwapens hadden, maar omdat West-Europa bang was de steun van de Amerikanen te verliezen. De zichtbare koppeling moest leiden tot afschrikken, de onderhandelingen over terugdringen tot ontspanning.

Het Nederlands voorbehoud

Nederland heeft, net als alle andere NAVO-landen, het NAVO-dubbelbesluit ondertekend. Het heeft echter –als enige NAVO-lid – een voorbehoud ingebouwd. Het kabinet vond dat het nog niet kon besluiten tot plaatsing, zolang de NAVO nog niet alles had gedaan om het moderniseringsprogramma onnodig te maken. Nederland hoopte dat er op korte termijn wapenbeheersingsafspraken gemaakt konden worden met de Oostbloklanden. De omvang van de moderniseringsbehoefte zou dan namelijk kleiner worden dan op het moment van het ondertekenen van het dubbelbesluit. Nederland heeft dit standpunt als volgt verwoord: "(...) Nederland zal in december 1981 in overleg met de bondgenoten beslissen aan de hand van het criterium of het wapenbeheersingsoverleg alsdan succes in de vorm van concrete resultaten heeft opgeleverd. (...) De Nederlandse regering heeft verklaard dat (...) zij op dit ogenblik niet in de positie is te beslissen over de stationering van Ground Launched Cruise Missiles op haar grondgebied.(...)".¹³

Nul-optie

Deze afspraken tot wapenbeheersing zijn bekend als de 'nul-optie': het eenzijdig terugbrengen van het aantal kernwapens. West-Europa zou beginnen met het terugbrengen de kernwapens tot uiteindelijk nul, en dan zou de Sovjet-Unie vanzelf volgen.

De vredesdemonstratie in Amsterdam van 1981

De vredesdemonstratie in Amsterdam, in november 1981, was een groot succes. Tegen alle verwachtingen in (de organisatie had gerekend op 50.000) stonden er die dag 400.000 mensen te demonstreren tegen de plaatsing van kernwapens in Nederland en in West-Europa. Het was één van de eerste demonstraties, het vervolg op de vredesdemonstratie in Bonn, waar 200.000 de straat op waren gegaan¹⁴.

De Nederlandse politiek reageerde overdonderd: "Op het CDA-congres diezelfde dag verklaarde minister-president Van Agt, (...), dat de demonstratie aanleiding gaf tot nieuwe Nederlandse initiatieven. Wij (de regeringspartijen, KV) hebben ons suf gepekerd. Hoe moest je nu een spandoek met een leuze als 'Kernwapens Nederland uit' vertalen in concreet en verantwoord beleid?"¹⁵. Vanaf die demonstratie verbreedde de discussie: het aantal platforms nam explosief toe en aantal dissidente CDA-ers dat de vredesbeweging steunde fluctueerde steeds heftiger.

De vredesbeweging was razend enthousiast over deze demonstratie: "De stemming was fantastisch. We hadden gerekend op 50.000 in verband met Bonn (200.000), en toen waren het er opeens 400.000. Na afloop heb ik gezegd: 'Nu kapitaliseren, dit is eens en nooit weer, we moeten nu verder investeren, de demonstratie in '81 polariseerde niet, maar verbreedde juist.'"¹⁶

Uitstel over plaatsing in 1981

Volgens het Nederlands voorbehoud zou Nederland in 1981 het al dan niet plaatsen heroverwegen. 26 november 1981 echter, waren te Genève de Amerikanen en Sovjets net met elkaar in onderhandeling gegaan over verschillende opties om wereldwijd het aantal kernwapens terug te dringen. Van Eenennaam zegt hierover: "In november 1981 telde voor de Nederlandse besluitvorming eigenlijk alleen dat de onderhandelingen in Genève nog maar net begonnen waren en 'dus' kon over plaatsing in Nederland nog

niet worden besloten. (...) Het is in de zomer en het najaar van 1981 geweest, dat de kansen op plaatsing in Nederland kleiner zijn geweest dan op enig ander moment in de geschiedenis van het dubbelbesluit.”¹⁷

Het besluit tot plaatsing werd in december 1981 opnieuw uitgesteld, voor onbepaalde tijd. De internationale druk vanuit het NAVO-bondgenootschap op Nederland om een besluit te nemen werd echter steeds zwaarder.

Het jaar 1983

Het NAVO-dubbelbesluit van '79 zou na vier jaar eindelijk uitgevoerd worden: dat jaar waren de eerste plaatsingen in de andere landen (BRD, UK, België, en Italië) gepland. De wapensystemen die geplaatst zouden worden, waren pas in 1983 operationeel¹⁸.

Het was het jaar waarin het Nederlandse kabinet zich uit ging spreken over de plaatsing, met de presentatie van de Defensienota in het najaar, die diende als ijkpunt in de beslissingen over de plaatsing.

De vredesbeweging had kritische vragen gesteld over toezeggingen die in de regering gedaan waren over passieve voorbereidingen op de plaatsing, terwijl het officiële standpunt van de regering nog niet bekend gemaakt was.

Tegelijkertijd werd in Genève onderhandeld over het tweezijdig terugbrengen van het aantal kernwapens. Eind 1983 lopen deze onderhandelingen op niks uit, door, volgens Van den Broek, de Russen die niet af willen zien van hun eigen kernwapenvoorraad¹⁹.

De spanning in het najaar van 1983 in Nederland was om te snijden²⁰. Eind '83 was de samenleving in Nederland behoorlijk gepolariseerd: “Je mag de keuze niet ontlopen, je bent voor of tegen.”²¹

Demonstratie '83

“De politieke partijen, met de PvdA voorop, zagen de demonstratie van '81 als kans om nieuwe leden te werven. Ze wilden een eigen stempel drukken op een nieuwe demonstratie, die niet langer onder IKV-vlag gehouden moest worden. Mensen dachten trouwens dat het ging om kernwapens uit NL, maar het was tegen het NAVO-dubbelbesluit. In '82 was er veel discussie.

We hebben toen het KKN opgericht, hoewel het naar buiten toe duidelijk IKV was. Ik was niet voorzitter dit keer, dat was nu Sienie Strikwerda. We moesten dus een 2e demonstratie organiseren. Ok, maar dan wel met het CDA erbij, om te voorkomen dat samenleving politiek door het midden gescheurd wordt.

Binnen CDA was er veel sympathie voor standpunten, maar het CDA moest zich wel herkennen in de demonstratie. We kwamen een eind verder, maar klein links (met het CPN, etc) belegde eigen persconferentie, waarin het zich keerde tegen de CDA-aanwezigheid. Het CDA heeft dat afgereageerd op KKN en heeft niet meegedaan. Daarmee was het pleit beslecht. De VVD lag sowieso al verder van ons af: de samenleving werd in tweeën gedeeld²². Nog voordat de demonstratie had plaatsgevonden.

>> *Inhoudsopgave*

De discussie in Nederland – wel of niet plaatsen? *de discussie, voor-en tegenstanders en hun argumenten*

De plaatsingsdiscussie

In Nederland barstte voor het eerst sinds de Ban de Bom-acties uit de jaren zestig de discussies over de kernwapens weer los, toen in 1977 al de eerste berichten uitlekten over plaatsing van honderden nieuwe kernwapens in Europa. De kwestie van de kernwapens was in Nederland van de publieke agenda verdwenen na de ontspanning in de verhoudingen tussen Oost en West²³.

De kwestie was vergeten, maar zorgde vrijwel onmiddellijk voor ongerustheid toen het eenmaal weer in het nieuws was: "Misschien was het gezichtsbedrog, zo schreef H. J. Neuman op 17 augustus 1979, maar in ieder geval leek het of de nieuwslezer van het journaal even zijn wenkbrauwen optrok toen hij het ANP-bericht voorlas dat de Amerikaanse regering bezig is NAVO-bondgenoten te polsen over het stationeren van 200 tot 600 raketten op hun grondgebied."²⁴ Een citaat van een andere commentator luidt: "Ik zou de Nederlandse bewindslieden dringend willen aanbevelen om aan de collega's in het buitenland te vragen of ze – in alle oneerbiedigheid – een haartje belazerd zijn. Want dit soort aantallen slaat natuurlijk absoluut nergens meer op"²⁵.

Deze citaten geven de felheid en de verontwaardiging van de Nederlandse publieke opinie weer. De inhoudelijke discussie ging uiteindelijk met dezelfde felheid verder, ditmaal meer gericht op het veiligheidsvraagstuk. Twee citaten uit krantenartikelen geven dit weer.

"De opbouw van het Russische rakettenstelsel, dat op West-Europa is gericht, gaat de laatste jaren verder dan een streven naar evenwicht en veiligheid zou verlangen. Dat heeft in de Atlantische landen onrust veroorzaakt en die heeft tot het zogenaamde dubbelbesluit geleid, jaren nadat wijlen Chroestsjof (sid) al over de West-Europeanen als gijzelaars van Rusland had gesproken".²⁶

"De Nederlandse regering en het parlement (...) bepalen op welke wijze onze nationale veiligheid wordt nagestreefd. Deze politici (...) hebben besloten, behalve met onder meer diplomatieke middelen (...) onze veiligheid met een militair machtsmiddel te verzekeren. Omdat we dat niet alleen kunnen, doen we dat binnen het bondgenootschap van de NAVO. Doel van deze veiligheidspolitiek en dus doel van de NAVO-strijdkrachten is oorlog te voorkomen."²⁷

In Nederland zouden geen Pershing-II raketten geplaatst worden, alleen 48 kruisraketten. De centrale vraag van de discussie over de plaatsing van de kruisraketten in Nederland was: zorgen kernwapens voor bewaking van de vrede of zijn zij juist de bedreiging hiervan? De plaatsingsdiscussie kende voor- en tegenstanders. Aan de ene kant was daar de regering (CDA en VVD), die de kruisraketten wilden laten plaatsen om het politiek evenwicht in de wereld te bewaken en daarmee de vrede veilig te stellen. Aan de andere kant was er de vredesbeweging, een coalitie van verschillende bewegingen die zich hadden verenigd met als doel de kernwapens uit de wereld te krijgen, om te beginnen uit Nederland.²⁸

De voorstanders – de regeringspartijen

De voorstanders, zoals delen van het CDA en de VVD, gingen van het standpunt uit dat de kernwapens de vrede bewaakten, om verschillende redenen.

Argument 1: De Russen plaatsen, dus het Westen moet ook plaatsen, want de aantallen moeten gelijk blijven om het evenwicht te bewaren.

De Russen plaatsen met regelmaat nieuwe kernwapens. Met name de SS-20 is gevaarlijk en West-Europa moet haar wapenvoorraad meten aan die van de Russen, om niet het evenwicht in de wereld te verliezen.

"Luns riep elke week bij de NAVO dat de Russen er weer één geplaatst hadden. Toevallig, net elke vrijdag, vlak voor zijn persconferentie, hadden ze weer geplaatst."²⁹

"Sinds het hoogtepunt van de ontspanning in het midden van de jaren zeventig heeft de Sovjet-Unie een volstrekt ongerechtvaardigde SS-20 macht op West-Europa gericht. Er staan nu 360 SS-20's, elk met drie kernkoppen. Dat aantal moet met minstens 2 vermenigvuldigd worden omdat naast iedere SS-20 een herlaadraket ligt. Daar mag je dan weer 30% van aftrekken voor het deel dat op het Midden-Oosten en Azië gericht staat. Dit rekensommetje leert dat sinds 1977 1500 kernkoppen tegen Europa staan opgesteld."³⁰

Argument 2: Moderniseren van de kruisraketten in West-Europa verzekert de vrede en het evenwicht in de wereld.

Door te moderniseren laten de Amerikanen zien dat ze aanwezig zijn (de zichtbare koppeling) in West-Europa en weten de Russen dat er een passend antwoord is op de dreiging van de SS-20: "Omdat de kern-supermogendheden elkaar vernietigen kunnen, ("wederzijds verzekerde vernietiging") is een oorlog tussen beide uitgebleven."³¹

Argument 3: De kernwapens moeten zeker de wereld uit. Maar zij kunnen alleen verdwijnen door te onderhandelingen. Plaatsen is dus noodzakelijk totdat je anders overeengekomen bent.

Binnen de NAVO zijn verschillende opties besproken om het aantal kernwapens terug te dringen. De nul-optie is daar één van. De nul-optie was in de ogen van de voorstanders van plaatsing echter vragen om problemen: "Dat behoeft nog niet te betekenen dat de Russen ons zullen overweldigen; het onder de duim houden van Oost-Europa kost ze al genoeg hoofdbreken. Maar wél kunnen de Russen West-Europa onder zware politieke druk zetten als tegenover hun SS-20 geen gelijkwaardige kernwapens staan opgesteld. Afwijzing van het NAVO-dubbelbesluit (...) leidt tot afhankelijkheid van de Sovjet-Unie."³²

Argument 4: Plaatsen bewijst de hechtheid van het NAVO-bondgenootschap.

Door alle demonstraties en protesten in het Westen zouden de Russen wel eens kunnen denken dat de West-Europeanen helemaal niet willen plaatsen, waardoor zij de onderhandelingen over terugdringing kunnen vertragen, vanuit de gedachte dat de Amerikanen de kernwapens toch niet geplaatst krijgen.

Plaatsing van de kernwapens in Nederland laat de Amerikanen zien dat het nog steeds hun hulp wil en laat de Russen zien dat West-Europa zich blijft bewapenen: "Het niet-uitvoeren van het plaatsingsbesluit zou evenwel een grote, voor de NAVO negatieve politieke betekenis krijgen: als symptoom voor de Russen dat West-Europa neigt tot het afschudden van de Amerikaanse bescherming zonder daar een eigen Europese afschrikkingsmacht tegenover te stellen, en als sein voor de Amerikanen dat West-Europa een eigen, gevaarlijke weg wil gaan."³³

Argument 5: Niet-plaatsen van de kruisraketten in Nederland lost het probleem niet op, sterker nog, Nederland schuift het dan af op de bondgenoten.

De leuze van de vredesbeweging was 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland.'. Ongewild schoof de vredesbeweging hiermee het probleem van de kernwapens af op de bondgenoten: "Ik herinner me nog," zei Faber, "iets wat ik geleerd heb over de politiek. Van Joop den Uyl. Hij zei mij: ik kan die leus niet voor mijn rekening nemen, en ik zal je vertellen waarom. Ik kan het niet uitleggen aan Helmut Schmidt (bondskanselier van West-Duitsland, KV). Duitsland zit dan met die zaak opgescheept. Hij had dat tegen me gezegd en ik dacht bij mezelf: maar dat is een argument!"³⁴

De tegenstanders – de vredesbeweging

Argument 1: de kernwapens moeten de wereld uit, en om te beginnen uit Nederland.

Hoe politiek onverstandig ook, de leuze van het IKV had als achterliggende gedachte dat het verminderen van het aantal kernwapens op dezelfde manier zou moeten kunnen als het vermeerderen. "Eenzijdige stappen zijn nodig om de bewapeningsspiraal te doorbreken".³⁵ Als de kernwapens uit West-Europa verdwijnen, voelt de USSR zich niet meer bedreigd en valt de noodzaak voor al die kernwapens weg. "Er zijn eenzijdige stappen heen genomen, dus terug moest ook kunnen. Nederland neemt het initiatief en dan moet het aan beide kanten eenzijdig naar beneden gaan. Het moest wel een tweezijdig proces worden: iedereen begint met iets te doen en daarna moet dat tweezijdig vastgelegd worden."³⁶

Argument 2: de kernwapens in de wereld bedreigen de wereldvrede

Plaatsen van de kernwapens in West-Europa maakt de kans op totale oorlog alleen maar groter. Veel vredesactivisten waren bang dat door een inschattingsfout de hel los zou barsten: "Al eeuwen zijn we bezig met groeien en leren. Dat betekent ook: struikelen en fouten maken. Maar door de wapens die we nu hebben gemaakt, staan we op de rand van de afgrond en kunnen we geen fout meer maken. Want dat zou nu betekenen dat de hele wereld, onze aarde, vernietigd wordt"³⁷, zei prinses Irene op de vredesdemonstratie in Den Haag. "President Reagan heeft zich aan het hoofd gesteld van een wereldwijde kruistocht tegen het communisme. Niets is gevaarlijker dan zendingsdrang."³⁸

Mensen waren bang voor een oorlog die door een verkeerde inschatting begonnen zou worden: "Toen Strauss (West-Duitse politicus, KV) onlangs om een tweede nationale sleutel op de Amerikaanse Pershings en kruisraketten vroeg, was het iedereen, zelfs in Moskou, duidelijk dat die sleutel moest dienen als rem op de Amerikaanse trigger-happiness."³⁹ Met een conventionele bom kan je aardig wat schade aanrichten, maar als je die inzet terwijl het later niet nodig blijkt te zijn, is de schade toch nog beperkt. Met een atoombom kan je je die fout niet veroorloven.

In de dagbladen hadden bovendien regelmatig artikelen gestaan over ongelukken met kruisraketten. Hoewel een kernwapen alleen tot ontploffing gebracht kon worden door samenbrengen van de twee delen, en dus een ontploffing per ongeluk erg onwaarschijnlijk was, zat de angst voor kernwapens er goed in.

Argument 3: de kernwapens lossen niks op aan de Koude Oorlog.

Door de druk die de aanwezigheid van de kernwapens uitoefende op de relaties tussen Oost en West, was alle aandacht gericht op de kernwapens en niet op de kern van het probleem: de Koude Oorlog. "De grondgedachte van het IKV was het stoppen van de Koude Oorlog. Met de policy Défense & Détente schoot je je in je eigen voet! Défense resulteerde in moderniseren, terwijl je met détente mensen het gevoel moest geven dat er weinig dreiging was, dat er ruimte was voor mensenrechten. Dat laatste werkte en overall begonnen mensen afstand te nemen van het communistisch systeem. Die ontspanning blokkeerde uiteindelijk de bewapeningen.

Maar de jongere generatie richtte zich op ontspanning van onderaf, met elkaar praten en samenwerken. Maak 't alternatief zichtbaar - hoe komen wij van dat communistisch systeem af?"⁴⁰

Argument 4: de Europese bondgenoten van de NAVO laten zich misleiden door Washington, dat zegt dat minder raketten alleen maar bereikt kan worden door meer raketten te plaatsen.

Nederland zou zich in haar besluitvorming onder druk laten zetten door de bondgenoten. Door en masse tegendruk te geven, kan het Nederlandse publiek aan Europa duidelijk maken dat er geen ruimte voor plaatsing is in Nederland⁴¹.

Nederland gedroeg zich onderdanig en gehoorzaam ten opzichte van Amerika: "Het CPN stond vooral erg afwijzend tegen het idee dat Nederland ingelijfd werd als provincie van Amerika", zegt Robbert Baruch, in die tijd lid van het CPN en actief tijdens de vredesdemonstratie in Den Haag als lid van de ordedienst⁴².

Bovendien liet Nederland zich beduvelen. "Het is de mensen ook bijna onmogelijk zich te onttrekken aan de indruk, dat ze grotelijks worden beduveld op het punt van de wapenbeheersing, waarmee in feite beheersing door wapens wordt bedoeld en waarmee wordt gesuggereerd, dat men alleen door meer bewapening tot minder bewapening kan komen."⁴³

Argument 5: kernwapens kosten ontzettend veel geld, geld dat beter aan andere doelen besteed kan worden.

In de jaren '80 was Nederland in een economische recessie terechtgekomen. Tijdens de demonstratie in 1983 liepen demonstranten met leuzen als 'Geen bommen maar banen' en 'Inleveren? Ja, bommen!', wat door Nijpels "een vals dilemma"⁴⁴ genoemd werd. Wim Kok zegt als voorzitter van de FNV op de vredesdemonstratie: "(...) geen bommen maar banen; geen bommen maar brood. Daar vraagt de wereld om."⁴⁵

Vanuit organisaties die zich bezig hielden met ontwikkelingswerk kwamen veel protesten tegen de vele miljoenen guldens die opgingen aan de bewapening: "Wapenwedloop is diefstal van de armen. (...) Er bestaat een absolute wanverhouding tussen de hoeveelheid geld, die aan defensie en die aan de Derde Wereld wordt besteed, signaleert hij. (...) Drastische vermindering van kernwapens zou – althans in het Westen – kolossale sommen vrij kunnen maken voor ontwikkelingsbeleid."⁴⁶

>> *Inhoudsopgave*

Vorm van de discussie

waar werd de discussie gevoerd en hoe kwamen mensen aan hun argumenten?

De regering is pas vanaf 1983 begonnen met het uitgeven van voorlichtingsmateriaal over de kernwapens. Volgens Van Eenennaam was de regering erg terughoudend in het toestaan van publicaties over het plaatsingsbeleid van Nederland⁴⁷. De meeste informatie over het standpunt van de regering over plaatsing kreeg het publiek uit de media en haar achterban.

De vredesbeweging had een zeer actief voorlichtingsbeleid. Allereerst had elke beweging een eigen 'huisorgaan': zo had het IKV het maandelijkse kernblad (oplage: 3.000), het driemaandelijks 'IKV-berichten' (oplage:20.000), de KKN had de Vredesaktiekrant (oplage onbekend), de SdN had een incidenteel verschijnende 'contactbrief' (oplage onbekend), de VvV had een tweemaandelijks Nieuwsbrief (oplage: 5.000) en het meer radicale Onkruid had 'De Schoffel' (oplage onbekend)⁴⁸.

Naast voorlichtingsmateriaal waren de groeperingen op lokaal niveau actief: vrijwilligers organiseerden bijeenkomsten en op discussiedagen werd de stand van zaken besproken.

Voorlichting van de achterban vond plaats op lokaal niveau via de platforms, in de media en regelmatig verschenen artikelen over en door vredesactivisten in de bladen, bij radio en televisie was Mient Jan Faber een regelmatige gast.

"Ons gereedschap bestond uit heel veel contacten in de universitaire wereld, over de grenzen, een goeie ingang naar de politiek, we waren echt een open organisatie. We hadden 1x per maand stafoverleg met een ambtenaar van defensie, dat was volstrekt normaal, hij vertelde over wat er speelde. Dat zijn geen vijanden, daar moet je mee praten! De relaties waren fantastisch, de netwerken waren goed ontwikkeld, ook met ambassades.

We hadden een duidelijke basis. Het IKV voerde vanaf '77 de campagne Help de kernwapens de wereld uit, dat zijn we begonnen met een manifest. Daarin stelden we, vrij pathetisch vind ik nu, 'We schamen ons diep over de wereld waarin we terechtgekomen zijn, ondanks alle wapenakkoorden versnelt wapenwedloop.' Het IKV had ook de vredesweek. En materiaal werd door de kerken verspreid, met instructies; ga het in je eigen omgeving bespreken, en kom je daarna pas aanmelden. Waarom we nooit overgegaan zijn tot acties? Het polariseert."⁴⁹

Op bestuurlijk niveau werden verschillende acties opgezet, zoals de zeer succesvolle 'Kernwapenvrije gemeente' acties, die door zeven burgemeesters opgezet was. Verdere discussie vond plaats tijdens de landelijke demonstraties van 1981 (Amsterdam) en 1983 (Den Haag).

Het mobiliseren van de sympathisanten vond vooral plaats via de maatschappelijke organisaties, zoals vakbewegingen, kerken en verenigingen, en de eigen achterban.

De vorm geëvalueerd

Kritiek op deze discussie is er wel degelijk. Van Eenennaam verwijt in zijn boek de vredesbeweging de vermenging van kerk en staat en de monopolisering van het standpunt dat de kernwapens de wereld uit moesten op ethische gronden. De tegenstellingen werden verscherpt. Hij bekritiseert ook de afwachtende, introverte houding van de overheid⁵⁰.

Faber zegt hierover: "Communicatie vanuit overheid? Ze wisten niet dat het belangrijk was, ze kenden de samenleving niet. Lubbers had totaal geen idee hoe het in elkaar zat, ik heb hem alles geleerd hierover. Alles liep door elkaar heen. De situatie was heel ongezond, geleidelijk aan. De samenleving was al zes jaar

lang met het onderwerp bezig, dat is zó lang. De beeldvorming wordt scherp, nuances verdwijnen, het wordt een persoonlijke discussie."⁵¹

>> *Inhoudsopgave*

De vredesbeweging

hoe rechts en links één geheel vormden

“De” vredesbeweging bestaat uit meerdere groepen

De vredesbeweging is een samenraapsel van verschillende bewegingen die onder meer voor vrede waren. Zij begon als een nieuwe tegencultuur met een netwerkstructuur. Het was niet één beweging maar een samenwerking van verschillende structuren en is te karakteriseren als een coalitiebeweging, waarin verschillende groepen hun krachten bundelden om hun gedeelde doelstelling te realiseren – einde aan de Koude Oorlog. De groepen die onder de noemer ‘vredesbeweging’ vallen zijn onder te vinden hun oorsprong in vier basisbewegingen⁵²:

1. christelijke traditie (IKV 1966, Pax Christi): oorlog en geweld op ethische en morele gronden bestrijden.
2. socialistisch (SdN 1977): ontwapening en ontmanteling van de kapitalistische wapenindustrie
3. antimilitaristisch: anarchistisch, afschaffing van de staat
4. vrouwenvredesbeweging (Vrouwen voor Vrede 1979): vrouwen hebben problematiek van de oorlog en vrede lang genoeg aan mannen overgelaten.

Bijzonder is dus dat rechts en links samenwerkten. De vredesbeweging die in het begin van de jaren ‘80 honderdduizenden mensen weet te mobiliseren, heeft haar wortels in die vier stromingen en wordt door velen beschouwd als nieuwe basisbeweging.

Deze nieuwe basisbeweging kenmerkt zich allereerst door de brede, gedecentraliseerde lokale basis die haar voortstuwde, in plaats van een elite aan de top die haar vooruit trok. Lidmaatschapscriteria golden niet voor de leden – enkel en alleen of je je als mens aangesproken voelde door de ideeën van de beweging. De nieuwe sociale bewegingen uit die tijd hadden hun basis bovendien in het midden van de maatschappij en (..) “daarbinnen vooral in de groep van de ‘professionelen’, werkzaam in de sociale en culturele dienstverlening”⁵³. In tegenstelling tot bewegingen die protesteerden tegen oorlog uit de klassieke tegenstelling van arbeid en kapitaal, waren leden van de vredesbeweging uit post-materialistische overwegingen tegenstanders van oorlog en geweld en “Post-materialistische waarden leggen in tegenstelling tot materialistische waarden de nadruk op immateriële doelen zoals vrijheid van meningsuiting, uitbreiding van inspraak en zelfontplooiing van de burgers.”⁵⁴

Tot slot - leden van nieuwe sociale bewegingen, zoals de vredesbeweging, waren vaak ook lid van andere sociale bewegingen. De introductie bij mijn interview met Robbert Baruch bevestigt dit: “Robbert Baruch, (momenteel, KV) namens de PvdA lid van de staten van de Provincie Zuid-Holland, was in het begin van de jaren ‘80 lid van de CPN, net als zijn ouders. Daarnaast was hij actief bij het Vredesplatform in Leiden en bij Stop de Neutronenbom. Hij was tegen de oorlog, tegen de kernwapens en voor vrede.”⁵⁵

Structuur van de vredesbeweging

De lokale kernen van de verschillende achterbannen van de vredesbeweging zorgden ervoor dat de beweging een breed, bereikbaar en actief draagvlak in de samenleving had: “Wij hadden een basis.”⁵⁶ De nationale coördinatie lag in handen van de verschillende committees die zich verenigden, terwijl de uitvoering hiervan in handen lag van de platforms.

De vredesdemonstratie in 1983 is georganiseerd door het Komitee Kruisraketten Nee (KKN), dat opgericht is in 1982 speciaal voor die demonstratie. Om de demonstratie in 1983 een breder plakkaat te

geven dan de vredesdemonstratie in Amsterdam in 1981, was de voorzitter van het KKN iemand die niet van het IKV was: Sienie Strikwerda.

Het KKN bestond uit een dagelijks bestuur van drie personen; Sienie Strikwerda, Mient-Jan Faber (IKV) en Maarten van Traa (PvdA). In de organisatie KKN zelf zat één afgezant van elke organisatie die deelnam aan de demonstratie. De lokale platforms, die de uitvoering op lokaal en regionaal niveau voor hun rekening namen, bestonden grotendeels uit leden van de deelnemende organisaties. Een klein deel van de lokale platforms maakte geen deel uit van zo'n organisatie en had zodoende geen inspraak op de beslissingen.

Concrete aantallen over deze kernen, of platforms, zijn: "De start van de IKV-campagne om 1977 leidde tot de vorming van de IKV-kernen. Geleidelijk groeide hun aantal tot zo'n 450 kernen in 1985. Gemiddeld telt een kern 10 tot 15 actieve leden (...)"⁵⁷. In 1985 had het IKV dus zo'n 4.500 actieve leden. Het IKV was verreweg in de meerderheid op plaatselijk niveau. Van de ongeveer 5 deelnemers in een platform waren er 3 van het IKV, 1 van de vrouwenstroming en 1 van de linkse stromingen.⁵⁸

Nationaal draagvlak van de vredesbeweging

In de achterban van het KKN ontbrak één grote, belangrijke groep: het CDA. Het KKN had een heel diverse achterban. De kracht daarvan was dat het dus door een groot deel van de samenleving gesteund werd. Ondanks de definitie van 'de nieuwe sociale beweging', die stelt dat deze gedragen werd door het midden van de samenleving, ontbrak deze groep binnen het KKN. Het KKN bestond uit het IKV, de VvV (Vrouwen voor Vrede), SdN (Stop de Neutronenbom), diverse radicale vredesgroepen, de PvdA, PSP, PPR, CPN, EVP, D'66, FNV, VVDM en het Humanistisch Verbond⁵⁹. In feite bestond het KKN dus uit bijna alleen maar 'linkse' bewegingen en partijen, met het IKV als enige 'linkse rechtse' beweging, vanwege de christelijke achterban.

Internationaal kader van de vredesbeweging

In de media is weinig aandacht geweest voor de internationale initiatieven van de Nederlandse vredesbeweging. Heel af en toe wordt melding gemaakt van het afronden van een internationale vredesbijeenkomst, terwijl de internationale gebeurtenissen (overleggen en onderhandelingspogingen vanuit de NAVO en de Nederlandse regeringen) wel met argusogen wel werden gevolgd. Het IKV was echter actief lid van internationale vredesorganisaties. De demonstraties in West-Europa waren allemaal op elkaar afgestemd en Faber sprak op (vrijwel) elke demonstratie in West-Europa.

"In andere landen waren in '83 ook demonstraties, die waren allemaal op elkaar afgestemd. Ik sprak op al die demonstraties. Wij als IKV maakten deel uit van een internationaal netwerk, European Nuclear Disarmament (END), dat was opgezet vanuit Engeland. Wij waren er vanaf het begin bij. Ieder jaar was er een conventie, zo noemden ze dat, in Brussel, Berlijn, Perugia, Amsterdam. Daar kwamen geleidelijk aan Oost-Europeanen bij, bij die END, dat waren vredescommissies van de communistische staten. In '84 in Perugia is de END uit elkaar gevallen en ontstond een nieuwe groep, het Oost-West netwerk. END is blijven bestaan, maar verloor aan betekenis, ondanks dat het wel de grootste groep bleef. De nieuwe groep won aan betekenis. Ik heb geprobeerd een brug te slaan, maar onze natuurlijke bondgenoten waren de dissidenten in Oost-Europa, niet de officiële commissies. Het Oost/West netwerk was de bron van Helsinki Citizens Assembly."

Een ander internationale component, eerder al genoemd bij de beschrijving van het jaar 1983, is dat in verschillende landen in West-Europa de plaatsing ingezet wordt. De plaatsing was daar dus al begonnen en protesten in Nederland konden alleen nog maar gericht zijn tegen plaatsing in Nederland. Bovendien: sommige NAVO-landen hadden een Nederlands plaatsingsbesluit al opgegeven⁶⁰ en anderen vonden het niet eens meer belangrijk: "(..)dat de wereld niet zo wakker zal liggen van een eenzijdig

Nederlands besluit. Rogers, de NAVO-bevelhebber, heeft Nederland liever aan zijn zijde bij het uitvoeren van zijn conventionele concept, de airland-battle. (...) Nederland speelt (ook, KV) in de kwestie van de Euroraketten geen rol in de Amerikaanse meningsvorming. (..) Maar de nadruk ligt hier op West-Duitsland. Nederland komt in de rapportage niet meer voor.”⁶¹

>> *Inhoudsopgave*

29 oktober 1983

beschrijving van de dag zelf

Aan de vooravond van de vredesdemonstratie

Internationaal hadden de bondgenoten de hoop voor Nederlandse plaatsing opgegeven. Het internationale belang van een Nederlands plaatsingsbesluit werd steeds kleiner. In Nederland zelf was in de week voorafgaand aan 29 oktober 1983 in de media heftig gediscussieerd over al dan niet deelnemen aan de demonstratie. De vredesbeweging zelf was verdeeld over het bestaansrecht van de demonstratie en de effectiviteit, uit vrees voor polarisering, door de afwezigheid van het CDA. Het KKN zelf ontbrak het aan steun vanuit het midden van de samenleving: aan de vooravond van de vredesdemonstratie stond Nederland op scherp.

Het verloop

Primair doel van de demonstratie is de politiek, zowel nationaal als internationaal, ervan te overtuigen dat er geen nieuwe kruisraketten in Nederland geplaatst mochten worden. Dit werd vertolkt door de leuze "Geen nieuwe kernwapens en zeker niet in Nederland!"⁶². Hiermee had het KKN de vorige eis, Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland laten varen – en daarmee de eis veranderd van *alle* kernwapens Nederland *uit* naar geen *nieuwe* kernwapens *erin*. Een duidelijke bijstelling van de koers, hoewel de teruggreep naar Amsterdam met 'Het blijft nee!⁶³') doet vermoeden dat de eis niet veranderd is en alleen maar weer herhaald wordt.

De organisatie lag in handen van het KKN en de daaraan verbonden groeperingen, waaronder het CPN, waarvan Robbert Baruch lid was. Hij vertelt: " De vrijdag van tevoren was ik om 19.00 uur op het Binnenhof verschenen. Ik kreeg daar mijn instructies nadat ik me had gemeld bij de organisatie. 's Nachts moesten we voorkomen dat de spandoeken vernield werden door dronken mensen die na het uitgaan zin hadden om gewoon iets kapot te maken. Ik moest het terrein tussen het Malieveld en het Binnenhof controleren. De volgende dag stond ik opgesteld bij het podium op het Malieveld, waar ik in een herkenbaar vestje aanspreekpunt was voor pers, politie en deelnemers aan de demonstratie. De instructies waren vrij ontspannen, vooral gericht op regelen en helemaal niet op 'agressieve ordehandhaving'."

De vredesdemonstratie van '83 is de geschiedenis in gegaan als een massale roep om vrede. 550.000 mensen doorsnijden in een 12 kilometer lange stoet de stad van noord naar zuid. De demonstratie is naar Den Haag gehaald: de regeringsstad is voor een dag "Den Haag resistentiestad"⁶⁴. Van 12 tot 18 duurt de demonstratie, maar de officiële demonstratie begint al in de nacht voorafgaand aan de grote dag, met een nachtwake van de Vrouwen voor Vrede⁶⁵.

De stad was door het KKN verdeeld in twee demonstratiehaarden: bij het Malieveld en in het Zuiderpark verzamelden de demonstranten zich. Hoewel de demonstratie zaterdag officieel pas om 12 uur zou gaan beginnen met een tocht door Den Haag, wordt de tocht vroeger ingezet, simpelweg omdat er al zoveel mensen zijn dat de podia en de dranghekken het beginnen te begeven⁶⁶. De twee groepen vormden een stoet van 12 kilometer door Den Haag. Op de podia op het Malieveld en in het Zuiderpark waren meerdere VIP's te horen.

Sprekers die hun naam verbonden aan de vredesdemonstratie waren Wim Kok (FNV), Joop den Uyl (PvdA), Mient-Jan Faber (IKV), Prinses Irene, Sienie Strikwerde (KKN), Nico Schouten (SdN), Ina Brouwer

(CPN), Ria Beckers (PPR, Metin Denizmen (Turkse vakbond HTIB), Martin Koper (VVDM) en bisschop Ernst (Pax Christi).

Van het kabinet is het CDA aanwezig met een aantal dissidente leden, Dijkman en Scholten⁶⁷. "Er was een kleine afvaardiging van het CDA in de Grote Kerk, dat was voor ons belangrijk, zo was er in elk geval CDA bij."⁶⁸

Soldaten van de NAVO en leden van de VVDM demonstreren mee in vol tenue. "Bent u niet bang voor straf?", vraagt de verslaggever van het NOS journaal aan een van de soldaten die meeloopt. "Nee," antwoordt de jongen vol bravoure, "hiervoor zullen ze me echt niet oppakken!"⁶⁹.

Ouderen die de oorlog overleefd hebben demonstreren omdat ze geen oorlog meer willen.

Tegenklanken komen tegenstrijdig genoeg van oud-strijders die kort een tegenactie houden, met exact dezelfde achterliggende gedachte: geen oorlog meer. Andere tegenklanken komen van de kant van anti-Moskoviten en extreem-rechts onder leiding van Joop Glimmerveen⁷⁰.

De media registreren de demonstratie op de voet. "De VARA is de hele dag in de lucht."⁷¹ In de reportage in het journaal van 29 oktober wordt de demonstratie vanaf de opbouw van de podia gevolgd, de kranten staan de maandag na de demonstratie bol van foto's en jubelende teksten over de overweldigende opkomst.

Naast 'officials' zijn er velen muziekbandjes en eetkraampjes ('Broodje Missile', Geen raketten maar kadetten). De creatieve leuzen en verkleedpartijen laten zien dat mensen ver van te voren thuis zich heb uitgeleefd om van de vredesdemonstratie één groot festijn te maken.

"Ik heb toen nog Mieke van de Gigantjes ontmoet! (...) Er hing een sfeer van creativiteit en optimisme, het was de Punk-tijd." Om aan te geven hoe ontspannen de sfeer was: "Nog weken na de demonstratie stonden er contactadvertenties in de Volkskrant van mensen die elkaar hadden ontmoet op de demonstratie en elkaar weer wilden zien.". (...) "Het was leuk en spannend." Dat laatste geeft overigens goed aan hoe gemoedelijk de sfeer was (KV). "Er was wel een vliegtuigje van het rechtse Oud Strijders Legioen, met een tekst als "miljoenen blijven thuis" of zo."⁷²

De sfeer dooft die dag heel langzaam: "Zelfs wanneer om half zes de duisternis invalt, is de twaalf kilometer lange menselijke keten door de stad nog steeds gesloten. Ook op het Malieveld en in het Zuiderpark kunnen de mensen er nog niet genoeg van krijgen. Nog een tijdlang is opzwevende rock van de Bintangs en andere popgroepen. Spandoeken die hun functie verloren hebben, verdwijnen in vredesvuren."⁷³

>> *Inhoudsopgave*

De vredesdemonstratie voorbij

De discussie door de regering, vredesbeweging en in de media

De regering regeert onverstaanbaar door

Dezelfde dag dat Nederland om vrede roept, bespreekt minister van Defensie de Ruyter in Canada plaatsing van nieuwe kernwapens in Europa: "Nederland zal geen enkel bezwaar maken tegen de plaatsing van de kruisraketten in Engeland en West-Duitsland"⁷⁴. Het Nederlandse voorbehoud gold alleen voor plaatsing in Nederland, protesteren tegen plaatsing in andere landen was volgens die regering ongepast.

Lubbers heeft die dag onmiddellijk gereageerd, en duidelijk anders dan zijn voorganger Van Agt: "Lubbers vond het indrukwekkend, maar (...) bij een beslissing over plaatsing van raketten in Nederland laat Lubbers zich leiden door de vraag of dit een bijdrage is aan de vrede. Voor hemzelf is niet bepalend, zei hij, de hoeveelheid mensen die de straat op gaan om te demonstreren tegen verdere kernbewapening, noch het aantal mensen dat zegt CDA te stemmen en zich uitspreekt tegen plaatsing."⁷⁵

De achterban van het CDA spreekt zich van tevoren uit via een enquête die door Brandpunt uitgevoerd wordt. Het blijkt dat slechts 2% van plan is om mee te lopen, terwijl in veel media nog gerept wordt over 'het heilzame effect (..) dat CDA-kiezers niet thuisbleven en (...) zich volledig achter de demonstratie scharen"⁷⁶.

De vredesbeweging - van tevreden naar verdeeld

De vredesbeweging KKN was voor de demonstratie van 29 oktober 1983 al verdeeld: het IKV vond dat de demonstratie de samenleving alleen maar zou polariseren, doordat steun vanuit het midden van de samenleving ontbrak, kleinere platforms vonden de landelijke opzet van de demonstratie onverstandig, klein-links vond het allemaal te soft.

"Er was wel verschil in inzicht binnen de vredesbeweging. In grote lijnen stonden IKV en CPN tegenover elkaar na de demonstratie. Dat was daarvoor minder. Er ontstonden nieuwe standpunten en de prominente figuren, Mient Jan Faber en Sienie Strikwerda, zeiden niet altijd wat wij vonden. De gematigden onder leiding van het IKV waren voor het houden van een volkspetitionnement, terwijl met name de kraakbeweging radicaliseerde, deels uit frustratie, deels simpelweg uit behoefte om rel te schoppen. De mensen waren het aardig zat, na de demonstratie, het IKV was soft en wee en erg idealistisch. Het CPN stond vooral erg afwijzend tegen het idee dat Nederland ingelijfd werd als provincie van Amerika."⁷⁷

Mient Jan Faber was laaiend enthousiast over de geweldige opkomst. Hij vertelt echter dat na de demonstratie zijn aandacht verschoof omdat het IKV actief lid was van het END-netwerk en van de voorloper van de Helsinki Citizens Assembly. Bovendien had Reagan in '83 zijn Star Wars rede gehouden, waardoor Faber ervan overtuigd raakte dat Reagan zelf van die kernwapens af wilde. Tot slot zegt Faber: "Het besluit zat er gewoon aan te komen."

Discussie in de media

Vooraf: loop ik mee of niet?

In de media wordt in de week voor de vredesdemonstratie hevig gediscussieerd over de vraag: loop ik mee met de vredesdemonstratie in Den Haag of niet? Steekproefsgewijs heb ik uit het archief van de Koninklijke Landmacht te Den Haag krantenartikelen geselecteerd uit de periode 20-10-1983 tot 29-10-1983. Deelnemers aan dit schriftelijke debat, dat zowel in de landelijke als de regionale pers veel ruimte

krijgt, zijn journalisten, de zogenaamde 'experts' en politici. Nederlandse burgers laten hun stem horen via ingezonden brieven. Voorstanders en tegenstanders van deelname zijn in al deze groepen te vinden. Steekproefsgewijs heb ik uit het archief van de Koninklijke Landmacht op de Alexanderkazerne te Den Haag krantenartikelen geselecteerd uit de periode 22-10-1983 tot 29-10-1983. Argumenten pro en contra mee lopen heb ik op een rijtje gezet, op basis van deze a-selecte steekproef, zo goed en kwaad als dat ging.

Uit deze kleine steekproef (zie bijlage IV) blijkt dat van de meer dan de helft van de conclusies in de artikelen is dat men niet moet gaan demonstreren; 14 van de 22 artikelen bevatten argumenten om de lezer ervan overtuigen niet mee te doen aan de demonstratie. 7 van de 22, bijna 1/3, wil de lezer ervan overtuigen wel mee te doen. Slechts 1 van deze 22 artikelen heeft als conclusie dat hij twijfelt. Dit bevestigt de polarisatie van de Nederlandse samenleving, voor zover deze steekproef uiteraard representatief is voor deze groep.

De conclusies die in de artikelen getrokken worden, komen overeen met de argumenten die ik eerder uiteen heb gezet en komen in feite neer op één onderwerp: wat is nou de werkelijke betekenis van de kernwapens voor de wereldvrede?

Achteraf: wat nu?

Na 29 oktober 1983 versimpelt de discussie in de media: als de politiek zich zelfs door zo'n massaal protest niet van haar stuk laat brengen, wat kunnen we dan nog doen? Je erbij neerleggen of er nog harder tegenin gaan. Deze redering zie ik ook terug in de krantenkoppen tot een week na 29 oktober. De ingezonden brieven zijn verdwenen, de enigen die nog reageren zijn politici en andere actieven. Net als bij de beschrijving van de aandacht vooraf in de geschreven pers media, heb ik ook nu weer een aantal krantenartikelen geselecteerd en wat valt op?

Van de 14 artikelen die ik geselecteerd heb, gaan 5 over de koers van de vredesbeweging, en met name over de radicalisering. 5 gaan over de koers van het CDA en merendeels over de noodzaak van een 'Nee' tegen plaatsing. 1 bespreekt alleen dat de demonstratie geweldig was maar dat Lubbers heeft gezegd geen consequenties te willen verbinden aan de opkomst. Zie voor meer informatie bijlage V.

De krantenkoppen na 29 oktober zijn veel meer gewijd aan de houding van het CDA en onenigheid binnen de vredesbeweging. De argumenten die eerst nog de discussie over de betekenis van kernwapens voor de wereldvrede moesten uitmaken, werden nu gebruikt om ofwel het CDA over te halen ofwel de vredesbeweging over te halen tot radicalisering.

De verdeeldheid van de vredesbeweging komt tot uiting in de uiteenlopende standpunten. Een deel van de vredesactivisten pleit voor het houden van een volkspetitionnement, een ander deel voor radicalisering en een derde deel verliest de aandacht voor de discussie in Nederland. Deze verdeeldheid is niet alleen intern een twistpunt, maar komt ook duidelijker dan voor de 29^e in de media. De aandacht voor de verdeeldheid van de vredesbeweging geeft mij de indruk dat

Auteurs die betogen wat de in te zetten koers van het CDA zou moeten zijn, zijn net zo verdeeld als de vredesbeweging – hun mening varieert van ideologisch ja (wel plaatsen), tot democratisch nee (volkspetitie). De aandacht voor de besluitvorming binnen het CDA in de media geeft aan dat de discussie aan het verhuizen is. De buitenparlementaire acties van de vredesbeweging hebben geen politieke gevolgen gehad - zonder het maatschappelijke midden komen we nergens.

De discussie verandert

Terwijl de discussie voor 29 oktober 1983 nog vooral gericht is op het onderwerp zelf, zie ik na de vredesdemonstratie een verschuiving van de discussie naar: wat is de koers? Wat is de koers die de vredesbeweging moet volgen? Wat is de koers die het CDA moet volgen? En: de discussie verplaatst van buitenparlementair protest naar buitenparlementair democratisch: de eerste stemmen gaan op voor een volkspetitionnement. Is plaatsing geen onderwerp van discussie meer? Verdeeldheid, gelatenheid en radicalisering zijn het resultaat van de demonstratie in Den Haag door de onverstoorbare houding van de regering. Door de geweldige opkomst is iedereen het wel over één ding eens: de sfeer van de demonstratie was fantastisch.

>> *Inhoudsopgave*

Al met al... wat hebben de 550.000 van Den Haag bereikt?

"De demonstratie had twee doelen. We wilden de politiek overtuigen niet te plaatsen door te laten zien hoeveel mensen het met ons eens waren. Dat is dus niet gelukt: de politiek is niet overtuigd. Er werd wel een sterk signaal afgegeven. Het was vooral goed voor de mensen die meeliepen, het gevoel, de sfeer die er was, de saamhorigheid, dat was goed voor de mensen die meeliepen. Mensen konden laten zien dat het volk wel degelijk macht heeft, het was een daad tegen de veronachtzaming van de stem van het volk. Het waren vooral actieve en felle mensen die meeliepen. Er waren mensen bij die de oorlog hadden meegemaakt en nooit meer oorlog wilden. Het hielp dat er zo veel mensen waren en dat er zoveel VIP's waren, dat gaf een gevoel van belang."

De reacties op de demonstratie van '83 zijn in twee groepen samen te vatten. Iedereen is razend enthousiast over de kwaliteit van de demonstratie *an sich* – Nederland kon trots zijn op zo'n geëngageerd vertoon van massale saamhorigheid. En al vrij snel na de demonstratie is iedereen het ook eens over de *politieke* invloed van de demonstratie: die is verwaarloosbaar. Wat laten de reacties zien? Radicalisering en gelatenheid.

Die enorme demonstratie, die op mij als klein meisje zo'n enorme indruk had gemaakt, die had nergens toe geleid! Los van radicalisering en gelatenheid – wat is er gebeurd met die 550.000 stemmen? Wat een desillusie. De vraag die blijft: waarom voelde die demonstratie dan toch als een succes voor iedereen die deel had genomen? Waarom is het gevoel van saamhorigheid zo belangrijk geweest?

Is het misschien omdat mensen, jong en oud, zich een hele dag *veilig* voelden en niet zo alleen in die grote wereld?

>> *Inhoudsopgave*

Literatuuropgave

Primaire bronnen

Interview met Mient Jan Faber d.d. 26 – 03 - 2004. Uitgewerkt in bijlage I als 'Hart voor vrede – samenvatting van het gesprek met Mient Jan Faber'.

Interview met Robbert Baruch d.d. 29 – 03 - 2004. Uitgewerkt in bijlage II als 'De orde bewaken tijdens een demonstratie vol creativiteit en optimisme'

Interview met Jan van Overdam sr d.d. 29-02-2004 en correspondentie via e-mail d.d. 2-02-2004, uitgewerkt in bijlage III.

Secundaire bronnen

Televisie-uitzendingen

- NOS Journaal 29-10-1983
- KRO Brandpunt 9-12-1983
- KRO Brandpunt 28-10-1983
- KRO Brandpunt 18-11-1983

Dagblad publicaties

- P.J.E.J. Striek 'Kernwapendiscussie: te veel onwaarheden en halve waarheden.' in: Brabants Nieuwsblad 27 oktober 1983.
- W. Gortzak *Naar Den Haag? Ja, neen, een mening* in: Parool, 27 oktober 1983.
- E. Evenhuis *Vóór zaterdag waart de kater al rond* in: Leeuwarder Courant 24 oktober 1983.
- H. Krikke en P. Custers *Vredesbeweging bereidt zich voor op bikkelharde acties*. In: Trouw, 2 november 1983.
- L. de Fauwe *Het gaat om de vrijheid van ieder mens* in: het Parool, 31 oktober 1983.
- Brugsma *Waarom ik niet mee zou lopen* in: Haagsche Post, 22 oktober 1983.
- B. van Duijn *Het signaal van de 550.000* in: Hervormd Nederland 5 november 1983.
- G. ten Berge *Met een miljoen benen op de grond* in: De Groene Amsterdammer, 2 november 1983.
- *Nijpels laakt teksten van leuzen in vredesmars* in: NRC/Handelsblad, 26 oktober 1983.
- *NOVIB en de raketten* in: De Gelderlander, 21 oktober 1983.
- P. d'Hamecourt *Hollandse ziekte steekt bondgenoten niet aan* in: Algemeen Dagblad, 26 oktober 1983.
- B. Bommels, R. Buijze, L. de Fauw en P. Grijpma *Een vredesdag vrijwel zonder wanklank* in: Het Parool, 31 oktober 1983.
- *Wie zwijgt stemt toe* in: Trouw 1 november 1983.
- *Lubbers: crisis over plaatsing raketten mogelijk*. In: Haagsche Courant, 31 oktober 1983
- G. Legebeke *29 oktober: wat nu?* In: De Groene Amsterdammer, 2 november 1983.
- A. Grewel *Passeren* in: de Groene Amsterdammer, 2 november 1983.
- J. de Boer *Kremlin weet heus wel dat in Nederland demonstranten niet beslissen*. In: Binnenhof, 31 oktober 1983.

- J.M. Den Uyl, E.H.T.M. Nijpels, B. de Vries *Demonstreren tegen raketten: ja of nee. Leiders van de drie grote partijen geven hun oordeel over de Haagse manifestatie*. In: NRC/ Handelsblad 25 oktober 1983.
- W. Joustra (red.) *Van Houwelingen was er niet bij* In: Volkskrant, 1 november 1983.
- J. van Putten *Geen politieke voorwaarden aan plaatsing van raketten* In: Trouw, 1 november 1983.
- G. Visscher *Referendum over raketten een uitkomst voor het CDA* in: Trouw, 5 november 1983.
- *Lubbers: geen toezeggingen* in: Het Parool, 31 oktober 1983.
- *De mars in Den Haag* in: De groene amsterdammer, 31 oktober 1983.
- B. Tromp *Een partijtje demonstreren* in: het Parool, 22 oktober 1983.
- *Christelijke ethiek voor vredesstichters: Bergrede of Macchiavelli* in: NRC/Handelsblad, 24 oktober 1983.
- R. Auwerda *Veel CDA'ers delen standpunt vredesbeweging* in: Volkskrant, 25 oktober 1983.
- *Toch soldaten bij vredesdemonstratie* in: Dr. en Asser Courant, 21 oktober 1983.
- *Groep CDA'ers doet oproep tot deelname aan betoging – beraad negeert verzoek van Bukman* in: Volkskrant, 25 oktober 1983.
- J.P. van Iersel *Kernwapens houden Bonn binnenboord* in: Volkskrant, 25 oktober 1983.
- C. Groeneweg *Soldaten lopen niet meer warm voor vredesmars* in: Volkskrant, 26 oktober 1983.
- C. van Leeuwen *Ga maar (ingez.)* in: Volkskrant, 26 oktober 1983.
- G.F. Roeloffzen *Kruisraketten (ingez.)* in: Volkskrant, 26 oktober 1983.
- A. Fijnaart *Het leven (ingez.)* in: Algemeen Dagblad, 26 oktober 1983.
- A. Bruggeman *Voor de vrede ?(ingez.)* in: Algemeen Dagblad, 26 oktober 1983.
- *Wat doet de politiek met de demonstratie?* In: Trouw, 29 oktober 1983.
- Prof. mr. P.J. Teunissen *Wapenbeheersing en internationale veiligheid* in: CD Actueel, 29 oktober 1983.
- L. Hogebrink *Met minder wapens meer doen – het 'terugdringen' van kernwapens* in: Hervormd nederland, 29 oktober 1983.
- R. Auwerda *IKV krijgt het in 1983 niet gemakkelijk – twee nieuwe opposanten melden zich* in: Volkskrant, 3 januari 1983.
- *IKV motor achter acties – vredesbeweging in twee kampen verdeeld* in: Algemeen Dagblad, 26 oktober 1983.

Literatuur

- Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983)
- B. J. van Eenennaam *48 kruisraketten...hoogspanning in de lagelanden* ('s-Gravenhage, 1998)
- B. Klandermans (red) *Tekenen voor vrede – het volkspetitionnement tegen de kruisraketten* (Assen/ Maastricht, 1988)

Websites

- <http://proto.thinkquest.nl/~jrc169/wapens.htm>, 26 februari 2004
- http://www.mil.be/nv_vox_scripts/show_article_nl.asp?article_id=993, 4 april 2004

Bijlagen

I Kirsten Vos *Hart voor Vrede – samenvatting van het gesprek met Mient Jan Faber*

II Kirsten Vos *De orde bewaken tijdens een demonstratie vol creativiteit en optimisme*

III J. van Overdam

IV Vergelijking dagbladpublicaties tussen 22-10-1983 en 29-10-1983

V Vergelijking dagbladpublicaties tussen 29-10-1983 en 2-11-1983

Bijlage I – Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber

S A M E N V A T T I N G

Den Haag, 26 maart 2004

door Kirsten Vos, onder voorbehoud van rectificatie

Mient-Jan Faber, de voormalige algemeen secretaris van het Interkerkelijk Vredesberaad, het IKV, was meteen akkoord. Hij wilde wel tijd maken om met mij te praten over de vredesdemonstratie in Den Haag op 29 oktober 1983. Ik zoek namelijk een antwoord op de vraag hoe de vredesdemonstratie in Den Haag, op 29 oktober 1983, invloed heeft gehad op de beeldvorming in Nederland over de plaatsing van 48 kruisraketten als gevolg van het NAVO-dubbelbesluit in 1979.

Faber: “Ik studeerde Abstracte Wiskunde. In het laatste jaar van mijn studie besloot ik even wat anders te gaan doen. We vingen thuis vluchtelingen uit Afrika op, die op Schiphol aankwamen en meteen verborgen moesten worden, anders moesten ze meteen terug. Ik sprak veel met die mensen over het Noord/ Zuid vraagstuk. Ik had boeken gelezen daarover en leerde uit die gesprekken dat het in werkelijkheid niet zo zwart/wit was als ik gelezen had.

In die omstandigheden kwam ik in aanraking met het IKV. Ik raakte bevriend met Jan ter Laak, de toenmalige IKV-secretaris. Hij was bezig met het aannemen van zijn plaatsvervanger. Op een dag belde hij me. Dat ik aangenomen was en meteen kon beginnen. Ik wist niet wat ik hoorde – ik had niet eens gesolliciteerd en bovendien waren er gesprekken geweest met een andere sollicitant. Nee, Jan was zeker van zijn zaak, hij wilde dat ik het ging doen. Een dag later zat ik daar. De telefoon zou wel vanzelf gaan en de rest ook. Ik heb het allemaal zelf moeten leren en uitvinden. En zo ben ik secretaris van het IKV geworden.”

Het IKV

Het IKV, het Interkerkelijk Vredesberaad, is opgericht in 1966. Faber was daar tot voor kort de algemeen secretaris van. Hij vertelt over het al dan niet christelijke karakter van het IKV en de internationale context.

“Het IKV is opgericht doordat de Kerken elke week een brief naar Den Haag stuurden over maatschappelijke kwesties, maar daar nooit respons op kregen. Ze ontdekten dus dat hun brieven niets opleverden. Daarom hebben ze een organisatie opgericht om vraagstukken los te woelen. Zolang we lastig waren, zolang we maar irriteerden, deden we iets goed. De christelijke insteek is dus niet de kern, de christelijke hogere ethiek speelt geen rol.”

“Kijk, mijn standpunt is altijd geweest: uit de Bijbel haal je geen standpunten, politiek dat doe je zelf. Ik heb een keer meegemaakt waarin een CDA-dissident openlijk had uitgesproken voor het IKV. Op een gegeven moment staat er iemand op en ik zag al meteen, dat is iemand van het IKV, hij had zo'n houding van 'Ik kom de waarheid vertellen'. En wat deed die figuur dus? Hij begon al door te zeggen: "Ik kom even achter het kathedraal staan." Dat is dus iemand die een boodschap heeft, die wil geen vragen stellen! Hij zei tegen die meneer van het CDA: "Ik wil u iets vragen en u mag alleen met ja of nee antwoorden. Wat zou Jezus doen als die naar Moskou ging? Zou hij gaan met een kruisraket onder zijn arm of zonder?". Hij kreeg donderend applaus van al die vredesactivisten, en ik kreeg de rillingen en we hebben meteen een pauze ingelast. Ik ben in de pauze meteen naar die jongen toegegaan en gevraagd waar hij mee bezig was. Om je zo uit te laten tegen iemand die zijn nek uitsteekt in zijn eigen partij. Welke tekst heb je gebruikt uit de Bijbel over de kruisraketten, mag ik je dat eens vragen?"

Ht IKV is een Nederlandse organisatie, in een internationale context. “De grondgedachte van het IKV was het stoppen van de Koude Oorlog. We wilden de kernwapens in Nederland verwijderen, en hoe, daar hadden we wel ideeën over, maar als er andere mensen waren met betere ideeën hierover en over het oplossen van de Koude Oorlog, dan wilden we die graag spreken.”

Binnen en buiten Nederland heeft het IKV met verschillende groepen gesproken om varianten te verzinnen en oplossingen te vormen. “Wij richtten ons op ontspanning van onderaf. De hele wereld zat potdicht. In Oost-Europa werkten we samen met dissidenten om de Koude Oorlog te stoppen, zoals Havel, Walesa, Garta. Dat waren onze bondgenoten. De IKV-kern is regelmatig naar de DDR gegaan en vice versa. In het Westen spraken we evengoed met onze bondgenoten. We hebben vaak het verwijt gehad verraders te zijn, doordat we met ‘de vijand’ spraken. Dat vind ik onzin. Als vredesactivist moet je juist praten met je ‘vijanden’. Hoe kom je er anders achter wat er in hun omgaat? Je moet niet alleen veilig in Nederland over groepen praten, maar ga er op uit, ga met die mensen praten.”

“Het IKV heeft zich aangesloten bij de END – European Nuclear Disarmament organisatie. Dit was een internationale vredesbeweging die elk jaar in een ander land een conventie had, in Brussel, Berlijn, Perugia en Amsterdam. Geleidelijk aan kwamen daar ook de officiële Oost-Europese bewegingen bij, maar dat waren niet de echte vredesactivisten, zij waren aangewezen door de communistische overheid. De END verloor daardoor haar kracht. Uiteindelijk zijn we in onze samenwerking toch weer teruggevallen op de dissidenten, en die groepering is vastgelegd als de Helsinki Citizens Assembly, met als founding father Havel. Die beweging bestaat nog steeds, ik ben daar voorzitter van, en we hebben binnenkort een gesprek met prins Hassan van Jordanië over vrede in het Midden-Oosten.”

“We hadden een duidelijke basis. Het IKV voerde vanaf '77 de campagne Help de kernwapens de wereld uit, dat zijn we begonnen met een manifest. Daarin stelden we, vrij pathetisch vind ik nu, ‘We schamen ons diep over de wereld waarin we terechtgekomen zijn, ondanks alle wapenakkoorden versnelt wapenwedloop.’ Het IKV had ook de vredesweek. En materiaal werd door de kerken verspreid, met instructies; ga het in je eigen omgeving bespreken, en kom je daarna pas aanmelden. Waarom we nooit overgegaan zijn tot acties? Het polariseert. Op bestuurlijk niveau werden verschillende acties opgezet, zoals de zeer succesvolle ‘Kernwapenvrije gemeente’ acties, die door zeven burgemeesters opgezet was. Verdere discussie vond plaats tijdens de landelijke demonstraties van 1981 (Amsterdam) en 1983 (Den Haag). Het mobiliseren van de sympathisanten vond vooral plaats via de maatschappelijke organisaties, zoals vakbewegingen, kerken en verenigingen, en de eigen achterban.”

“De grondgedachte van het IKV was het stoppen van de Koude Oorlog. Met de policy Défense & Détente schoot je je in je eigen voet! Défense resulteerde in moderniseren, terwijl je met détente mensen het gevoel moest geven dat er weinig dreiging was, dat er ruimte was voor mensenrechten. Dat laatste werkte en overall begonnen mensen afstand te nemen van het communistisch systeem. Die ontspanning blokkeerde uiteindelijk de bewapeningen. Maar de jongere generatie richtte zich op ontspanning van onderaf, met elkaar praten en samenwerken. Maak ‘t alternatief zichtbaar - hoe komen wij van dat communistisch systeem af?”

“Ons gereedschap bestond uit heel veel contacten in de universitaire wereld, over de grenzen, een goeie ingang naar de politiek, we waren echt een open organisatie. We hadden 1x per maand stafoverleg met een ambtenaar van defensie, dat was volstrekt normaal, hij vertelde over wat er speelde. Dat zijn geen vijanden, daar moet je mee praten! De relaties waren fantastisch, de netwerken waren goed ontwikkeld, ook met ambassades.

“Communicatie vanuit overheid? Ze wisten niet dat het belangrijk was, ze kenden de samenleving niet. Lubbers had totaal geen idee hoe het in elkaar zat, ik heb hem alles geleerd hierover. Alles liep door elkaar heen. De situatie was heel ongezond, geleidelijk aan. De samenleving was al zes jaar lang met het onderwerp bezig, dat is zó lang. De beeldvorming wordt scherp, nuances verdwijnen, het wordt een persoonlijke discussie.”

Défense en détente

“De discussie in Nederland ging voornamelijk over de kruisraketten, maar in breder perspectief ging het om het plaatsen van kruisraketten en ballistische kernwapens, de Pershing-II. Bij het NAVO dubbelbesluit is beloven dat er 572 kernwapensystemen geplaatst zouden worden, ter vervanging van de huidige systemen. Er zouden 108 Pershing-II raketten komen en de resterende 464 waren kruisraketten. Van deze 464 zouden er 48 in Nederland geplaatst worden. De protesten in Nederland waren gericht tegen die kruisraketten, maar ook tegen de Pershing-II's die buiten Nederland geplaatst werden.

Ten tweede – je moet ook weten waarom het NAVO-dubbelbesluit in '79 genomen is. Het NAVO-dubbelbesluit bestond uit plaatsen en onderhandelen. De kernwapens dienen vervangen te worden en tegelijkertijd moeten Oost en West met elkaar om de tafel om te bespreken hoe het aantal kernwapens kan afnemen.

De strategie van de NAVO bestond uit iets wat we noemden “défense & détente”. Dus verdedigen en afschrikken, ontspannen en afstoten. (Lachend) Ja, inderdaad, dat zou je kunnen vergelijken met het huwelijk. Die relatie werd gevormd door ontspannen aan de ene kant en afstoten aan de andere. Er was helemaal geen achterstand in het Westen! Het ging om de zichtbare koppeling tussen West-Europa en de Verenigde Staten. Het Westen had veel meer wapens dan het Oosten. Nogmaals, het ging om die koppeling: hoe kon West-Europa de Amerikanen verplichten in West-Europa aanwezig zijn?

West-Europa wilde de kernwapens hier, Amerika niet

Het NAVO-dubbelbesluit was het gevolg van de angst van West-Europa dat de Amerikanen niet te hulp zouden schieten als Rusland West-Europa aan zou vallen. De discussie binnen de NAVO die aan dit besluit voorafgegaan was, is begonnen door richten van SS-20 raketten door de Russen op West-Europa. De voormalige bondskanselier van West-Duitsland, Helmut Schmidt, had die discussie aangezwengeld.

“De Russen plaatsten in '76 SS-20 raketten. Dit zijn middellange afstands raketten. In Europa hadden we die wel, dat waren de Pershing-I raketten, met een bereik van 1800 kilometer. In Europa wilden we meer raketten op het niveau van de Pershing-I. De enige kernwapens die de Amerikanen op eigen grondgebied hadden staan, waren intercontinentaal. Als de Russen West-Europa aan zouden vallen met de SS-20 middellange afstands raketten, waren die intercontinentale wapens de enige manier om terug te slaan. Dat zou totale oorlog betekenen en het Westen geloofde niet dat Amerika dat zou doen. Daarom wilde West-Europa middellange afstands raketten in Europa. De Amerikanen wilden helemaal niet! Ik sprak in de tijd een keer met Richard Perle. Die zei dat het echt niet nodig was, dat ze ons echt niet in de steek zouden laten. Het plaatsen van de nieuwe kernwapens in West-Europa ging dus helemaal niet om aantallen, maar om strategie en balans.”

Den Haag 1983

“De stemming was fantastisch. We hadden gerekend op 50.000 in verband met Bonn (200.000), en toen waren het er opeens 400.000. Na afloop heb ik gezegd: ‘Nu kapitaliseren, dit is eens en nooit weer, we moeten nu verder investeren, de demonstratie in '81 polariseerde niet, maar verbreedde juist. De politieke

partijen, met de PvdA voorop, zien de demonstratie van '81 als kans om nieuwe leden te werven. Ze wilden een eigen stempel drukken op een nieuwe demonstratie, die niet langer onder IKV-vlag gehouden moest worden. Mensen dachten trouwens dat het ging om kernwapens uit NL, maar het was tegen het NAVO-dubbelbesluit. In '82 was er veel discussie. We hebben toen het KKN opgericht, hoewel het naar buiten toe duidelijk IKV was. Ik was niet voorzitter dit keer, dat was nu Sienie Strikwerda. We moesten dus een 2e demonstratie organiseren. Ok, maar dan wel met het CDA erbij, om te voorkomen dat samenleving politiek door het midden gescheurd wordt. Binnen CDA was er veel sympathie voor standpunten, maar het CDA moest zich wel herkennen in de demonstratie. We kwamen een eind verder, maar klein links (met het CPN, etc) belegde eigen persconferentie, waarin het zich keerde tegen de CDA-aanwezigheid. Het CDA heeft dat afgereageerd op KKN en heeft niet meegegaan. Daarmee was het pleit beslecht. De VVD lag sowieso al verder van ons af: de samenleving werd in tweeën gedeeld”

“Luns riep elke week bij de NAVO dat de Russen er weer één geplaatst hadden. Toevallig, net elke vrijdag, vlak voor zijn persconferentie, hadden ze weer geplaatst! Ik herinner me nog iets wat ik geleerd heb over de politiek. Van Joop den Uyl. Hij zei mij: ik kan die leus niet voor mijn rekening nemen, en ik zal je vertellen waarom. Ik kan het niet uitleggen aan Helmut Schmidt (bondskanselier van West-Duitsland, KV). Duitsland zit dan met die zaak opgescheept. Hij had dat tegen me gezegd en ik dacht bij mezelf: maar dat is een argument.”

“In andere landen waren in '83 ook demonstraties, die waren allemaal op elkaar afgestemd. Ik sprak op al die demonstraties. Wij als IKV maakten deel uit van een internationaal netwerk, European Nuclear Disarmament (END), dat was opgezet vanuit Engeland. Wij waren er vanaf het begin bij. Ieder jaar was er een conventie, zo noemden ze dat, in Brussel, Berlijn, Perugia, Amsterdam. Daar kwamen geleidelijk aan Oost-Europeanen bij, bij die END, dat waren vredescommissies van de communistische staten. In '84 in Perugia is de END uit elkaar gevallen en ontstond een nieuwe groep, het Oost-West netwerk. END is blijven bestaan, maar verloor aan betekenis, ondanks dat het wel de grootste groep bleef. De nieuwe groep won aan betekenis. Ik heb geprobeerd een brug te slaan, maar onze natuurlijke bondgenoten waren de dissidenten in Oost-Europa, niet de officiële commissies. Het Oost/West netwerk was de bron van Helsinki Citizens Assembly.”

Bijlage II - De orde bewaken tijdens een demonstratie vol creativiteit en optimisme

Den Haag, 29 maart 2004

door Kirsten Vos

Robbert Baruch, namens de PvdA lid van de staten van de Provincie Zuid-Holland, was in het begin van de jaren 80 lid van de CPN, net als zijn ouders. Daarnaast was hij actief bij het Vredesplatform in Leiden en bij Stop de Neutronenbom. Hij was tegen de oorlog, tegen de kernwapens en voor vrede. Tijdens de demonstratie van 29 oktober 1983 was hij als lid van de ordedienst aanwezig om te voorkomen dat zaken uit de hand liepen en dingen te regelen.

De ordedienst?

De vrijdag van tevoren is hij om 19.00 uur op het Binnenhof verschenen. Hij kreeg daar zijn instructies nadat hij zich had gemeld bij de organisatie. 's Nachts moesten ze voorkomen dat de spandoeken vernield werden door dronken mensen die na het uitgaan zin hadden om eens lekker iets kapot te maken. Hij moest het terrein tussen het Malieveld en het Binnenhof controleren. De volgende dag stond hij opgesteld bij het podium op het Malieveld, waar hij in een herkenbaar vestje aanspreekpunt was voor pers, politie en deelnemers aan de demonstratie. De instructies die hij had gehad waren vrij ontspannen, vooral gericht op regelen en helemaal niet op 'agressieve ordehandhaving'.

De sfeer

"Er hing een sfeer van creativiteit en optimisme, het was de Punk-tijd." Om aan te geven hoe ontspannen de sfeer was: "Nog weken na de demonstratie stonden er contactadvertenties in de Volkskrant van mensen die elkaar hadden ontmoet op de demonstratie en elkaar weer wilden zien.". (...) "Ik deed het ook wel omdat mijn vriendjes het deden. Het was leuk en spannend." Dat laatste geeft overigens goed aan hoe gemoedelijk de sfeer was (KV). "Er was wel een vliegtuigje van het rechtse Oud Strijders Legioen, met een tekst als "miljoenen blijven thuis" of zo."

"De" vredesbeweging na de demonstratie

"Er was wel verschil in inzicht binnen de vredesbeweging. In grote lijnen stonden IKV en CPN tegenover elkaar na de demonstratie. Dat was daarvoor minder. Er ontstonden nieuwe standpunten en de prominente figuren, Mient Jan Faber en Sienie Strikwerda, zeiden niet altijd wat wij vonden. De gematigden onder leiding van het IKV waren voor het houden van een volkspetitionnement, terwijl met name de kraakbeweging radicaliseerde, deels uit frustratie, deels simpelweg uit behoefte om rel te schoppen. De mensen waren het aardig zat, na de demonstratie, het IKV was soft en wee en erg idealistisch. Het CPN stond vooral erg afwijzend tegen het idee dat Nederland ingelijfd werd als provincie van Amerika. Het CPN is later deels opgegaan in Groen Links en deels verder gegaan als NCPN."

Het effect van de demonstratie

“De demonstratie had twee doelen. We wilden de politiek overtuigen door te laten zien hoeveel mensen het met ons eens waren. Dat is dus niet gelukt: de politiek is niet overtuigd. Er werd wel een sterk signaal afgegeven. Het was vooral goed voor de mensen die meeliepen, het gevoel, de sfeer die er was, de saamhorigheid, dat was goed voor de mensen die meeliepen. Mensen konden laten zien dat het volk wel degelijk macht heeft, het was een daad tegen de verontachtzaming van de stem van het volk. Het waren vooral actieve en felle mensen die meeliepen. Er waren mensen bij die de oorlog hadden meegemaakt en nooit meer oorlog wilden. Het hielp dat er zoveel mensen waren en dat er zoveel VIP's waren, dat gaf een gevoel van belang.”

###

voor meer informatie over Robbert Baruch: www.robberbaruch.nl

KV, 29 maart 2004

Bijlage III – Jan van Overdam, sr.

E-mail d.d. 28-03-2004

Ha die Kirsten,

De opzet lijkt me prima. De inleiding zou je nog wat meer body moeten geven. Met de kruisraket en daarin een nucleaire lading, en zeker met een N-bom als lading, wordt een nieuwe fase ingegaan in de kernwapenwedloop. Kernwapens worden door de invoering van kruisraketten bruikbaar op het slagveld en dat toekomstige slagveld ligt wel in Europa. Europeanen zien de kruisraket daarom als een reële bedreiging, vandaar (denk ik) het massale protest. Dat denken wordt ook nog eens versterkt door de tijdgeest. Intellectuelen tenderen naar gedachten als: "die Russen vallen wel mee en een aantal landen in het Oostblok: de DDR, Roemenië, Joegoslavië doen het eigenlijk zo slecht nog niet; bovendien hebben de Amerikanen zich in Vietnam nu niet bepaald van hun beste kant laten zien. Vormen zij geen bedreiging van de wereldvrede?" Het verder uitwerken van de standpunten van vóór en tegenstanders, in de tijd gezien, lijkt mij een prima opzet.

Overigens, je hebt ook kruisraketten zonder nucleaire lading.

Groet, Jan

Gespreksverslag d.d. 29-02-2004

Jan van Overdam was met zijn gezin in de jaren '70 gestationeerd in Borgerhausen, West-Duitsland. Hij was daar verantwoordelijk voor het afvuren van kernwapens als luchtverdedigingsmechanisme tegen een aanval kwam vanuit de Oostbloklanden.

"Wat zijn kernbommen? Je hebt surface-to-surface en surface-to-air. Je kan dus van land naar land vuren en van land naar lucht. Het waren luchtverdedigingswapens. Het was mijn taak om een kernbom vlak vvoor en zwerm ijandern te laten ontploffen. Geleide wapens waren met de radar te volgen. Een kruisraket kan vanaf een grondstation afgevuurd worden, en kan daardoor laag, onder de radar vliegen. Een kruisraket kan een route volgen, het is een kruiser, eigenlijk zegt de engelse naam 'Cruise Missile' het veel beter, denk maar aan een Cruise Ship. Strategische doelen zitten ingeprogrammeerd, dat is het grote voordeel ten opzichte van een gewone bom. Dit speelde zich allemaal af tijdens de Koude Oorlog hè? Een conventionele bom, zoals de V1/v2, heeft een aantal nadelen ten opzichte van een kruisraket. Een kruisraket is wendbaar, herkent de route, kan zelf bijsturen en blijft onder de radar. Vroeger werd een atombom vanuit een vliegtuig geworpen, in de tijd van Japan bijvoorbeeld. Dat was heel kwetsbaar. Kruisraketten waren bedoeld om de vliegtuigen te vervangen. Nucleaire granaten waren te gevaarlijk. Kruisraketten zijn grote wapensystemen. Je hebt ook intercontinentale ballistische raketten, die zijn meer als een kanon, die zijn veel krachtiger. "

"Wat was de discussie? Er waren ongeveer 6.000 kruisraketten in die tijd. De wens was: het Oostblok heeft ze, wij willen ze ook. De demonstraties in Europa geven het Oosten het gevoel dat hun politiek ondersteund werd door de West-Europeanen. Ik heb in Neues Deutschland wel eens een artikel gelezen

waarin stond dat de Nederlandse demonstratie gericht was tegen het Amerikaanse imperialisme. Daarmee bevestigden wij hun politiek.

De vredesbeweging zei niks over het weghalen van kernwapens door de dreigende staten. Zij dachten: 'Als wij ze weghalen, doen zij dat ook'. Dat was heel erg naïef. Na het vallen van de muur heeft de vredesbeweging een enorme knauw gekregen – ze kwamen erachter dat ze met de verkeerde mensen hadden gesproken. Het was immers een dictatuur waarin ze leefden en die vredesactivisten met wie ze spraken, spraken simpelweg niet vrijuit. Onze defensie was er niet voor niets. Het probleem met de kruisraketten was dat ze heel bruikbaar waren, in tegenstelling tot die ballistische wapens. "

"Waarom waren die protesten dan toch zo hevig? Sowieso had Nederland in het begin van de jaren '80 een actieve protestbeweging. De kraakbeweging was tussen '78 en '80 erg actief, de kroningsrellen in 1980 waren ook erg fel. Naarmate de jaren vorderden, ontwikkelde de kennis over het gevaar van atoomenergie. De onzin van de bewapening en het meeleven met het oostblok, de toenadering van de christelijke groeperingen en versterkten dit gevoel van protest."

"De kernwapens zouden geplaatst worden in Woensdrecht en Volkel. Dodewaardt is inmiddels gesloten. In Borsele vond de stroomopwekking plaats. Zeeland wordt tot aan vandaag bijna helemaal voorzien van energie uit de kerncentrales. Het gevaar is het afval – dat blijft lang radioactief. Door slecht onderhoud is de ramp in Tsjernobyl gebeurd."

"Mensen wisten niet hoe het beeld in het Oosten van het Westen was. Dat hielp niet. Mensen werden bevestigd in hun eigen kernwapenwedloop, waarom zou je dan je wapens weghalen? De protestbewegingen in het Oosten zijn grotendeels onderdrukt."

Bijlage IV Artikelen tussen 22-10-1983 en 29-10-1983

Conclusies

	Conclusie A: Ik loop mee.	Conclusie B: Ik loop niet mee.	Conclusie C: Ik twijfel/ geen mening.
dag	# ?	# ? M	# ? M
22		2 B1,2,3,4,	
23			
24	2 y	1 B1	
25	2 A1, A4	3 B1, B3	
26	2 A3, A1, A2	5 B3, B5, B3, B3. B1	
27		1 B1, B3	1 A1 < > B3 2 A5 < > B1
28			
29	1 A2	2 B2, B4	
totalen	7	14	1

Dag = dag in oktober 1983, # = aantal, ? = argumenten, M = naam van het Medium.

De argumenten

A Meelopen heeft zin	B Meelopen heeft geen zin
A1. Laat de internationale politiek zien hoe belachelijk ze bezig zijn, overtuig ze ervan tot bezinning te komen. ⁷⁸	B1. Tweezijdig terugdringen, kritiek op de leuze 'Geen nieuwe kernwapens in Europa', nadruk op onderhandelingen.
A2. Wat jullie nu doen leidt niet tot kernwapenvermindering, maar tot vermeerdering. Eenzijdig terugdringen is de enige optie.	B2. Kritiek op de leuze 'Geen nieuwe kernwapens in Europa', deze is achterhaald; er wordt al geplaatst.
A3. Vier en vecht voor je vrijheid, kies voor het leven.	B3. Bewaak je vrijheid, geen nieuwe oorlog, wapens zijn er voor het evenwicht.
A4. Wij doen mee omdat we denken dat onze achterban dat vraagt.	B4. Geen vervolgstategie aan demonstratie verbonden, weten jullie al wat je doet als het een succes is?
A5. Te grote kans op levensbedreigende ongelukken.	B5. Ik heb er niks aan, ongeïnteresseerd.

Bijlage V Artikelen tussen 29-10-1983 en 02-11-1983

Onderwerpen

	Onderwerp A: Koers vredesbeweging	Conclusie B: Koers CDA	Conclusie C: Geweldige demonstratie, maar plaatsing is onvermijdelijk
dag	# ?	# ?	# ?
31	1 A1	3 B1, -, B2	4 Lubbers zegt geen concessies te doen
01	1 A1	1 B2	
02	3 A1, A2, A1		
03			
04			
05		1 B2, B2	
totalen	5	5	4

Dag = dag in oktober/ november 1983, # = aantal, ? = argumenten, M = naam van het Medium.

De argumenten

A Koers vredesbeweging	B Koers CDA
A1. Meer buitenparlementaire acties, radicalisering.	B1. Instemmen met plaatsing.
A2. Volkspetitionnement.	B2. Plaatsing weigeren, regeringscrisis mogelijk.

Eindnoten

- ¹ <http://proto.thinkquest.nl/~jrc169/wapens.htm> , 26 februari 2004
- ² Interview met de heer J. van Overdam sr, zie bijlage I.
- ³ J. van Overdam sr. *Re: Kruisraketten tot zover (e-mail)* 28-03-2004, zie bijlage I.
- ⁴ http://www.mil.be/nv_vox_scripts/show_article_nl.asp?article_id=993, 4 april 2004
- ⁵ B. J. van Eenennaam *48 kruisraketten...hoogspanning in de lagelanden* ('s-Gravenhage, 1998) XIV.
- ⁶ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 15.
- ⁷ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004
- ⁸ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 80.
- ⁹ K. Vos *Hart voor vrede*.
- ¹⁰ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 31.
- ¹¹ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004.
- ¹² Van Eenennaam *48 kruisraketten* 18.
- ¹³ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 80.
- ¹⁴ K. Vos *Hart voor vrede* p nr?
- ¹⁵ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 133.
- ¹⁶ K. Vos *Hart voor vrede* pnr
- ¹⁷ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 150.
- ¹⁸ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 25
- ¹⁹ KRO *Brandpunt*, 9/12/ 1983
- ²⁰ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 154 - 157
- ²¹ W. Gortzak *Naar Den Haag? Ja, neen, een mening* in: Parool, 27 oktober 1983.
- ²² K.Vos *Hart voor vrede* pnr
- ²³ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004
- ²⁴ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 26
- ²⁵ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 26
- ²⁶ Eddy Evenhuis *Voor zaterdag waart de kater al rond'* in: Leeuwarder Courant 24 oktober 1983.
- ²⁷ P.J.E.J. Striek *'Kernwapendiscussie: te veel onwaarheden en halve waarheden.'* in: Brabants Nieuwsblad 27 oktober 1983.
- ²⁸ B. Klandermans (red) *Tekenen voor vrede – het volkspetitionnement tegen de kruisraketten* (Assen/ Maastricht, 1988) 27.
- ²⁹ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004
- ³⁰ J.M. Den Uyl, E.H.T.M. Nijpels, B. de Vries *Demonstreren tegen raketten: ja of nee. Leaders van de drie grote partijen geven hun oordeel over de Haagse manifestatie* in: NRC/ Handelsblad 25 oktober 198.
- ³¹ W. Gortzak *Naar Den Haag? Ja, neen, een mening* in: Parool, 27 oktober 1983.
- ³² W. Gortzak *Naar Den Haag? Ja, neen, een mening* in: Parool, 27 oktober 1983.
- ³³ E. Evenhuis *Vóór zaterdag waart de kater al rond* in: Leeuwarder Courant 24 oktober 1983.
- ³⁴ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004
- ³⁵ H. Krikke en P. Custers *Vredesbeweging bereidt zich voor op bikkelharde acties*. In: Trouw, 2 november 1983.
- ³⁶ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004
- ³⁷ L. de Fauwe *Het gaat om de vrijheid van ieder mens* in: het Parool, 31 oktober 1983.
- ³⁸ W. Gortzak *Naar Den Haag? Ja, neen, een mening*. In: het Parool, 27 oktober 1983.
- ³⁹ Brugsma *Waarom ik niet mee zou lopen* in: Haagsche Post, 22 oktober 1983.
- ⁴⁰ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004

-
- ⁴¹ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983) 10:30
- ⁴² interview met Robbert Baruch
- ⁴³ B. van Duijn *Het signaal van de 550.000* in: *Hervormd Nederland* 5 november 1983.
- ⁴⁴ *Nijpels laakt teksten van leuzen in vredesmars* in: *NRC/Handelsblad*, 26 oktober 1983.
- ⁴⁵ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983) 15:00
- ⁴⁶ *NOVIB en de raketten* in: *De Gelderlander*, 21 oktober 1983.
- ⁴⁷ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 246.
- ⁴⁸ B. Klandermans *Tekenen voor vrede* 23 – 26.
- ⁴⁹ K.Vos *Hart voor vrede* pnr
- ⁵⁰ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 242-244.
- ⁵¹ K.Vos *Hart voor vrede* pnr
- ⁵² B. Klandermans *Tekenen voor vrede* 20 – 28.
- ⁵³ B. Klandermans *Tekenen voor vrede* 15.
- ⁵⁴ B. Klandermans *Tekenen voor vrede* 17.
- ⁵⁵ K. Vos *De orde bewaken tijdens een demonstratie vol creativiteit en optimisme - interview met Robbert Baruch* 29 maart 2004
- ⁵⁶ K. Vos *Hart voor vrede – in gesprek met Mient-Jan Faber* 26 maart 2004 p nr?
- ⁵⁷ B. Klandermans (red) *Tekenen voor vrede – het volkspetitionnement tegen de kruisraketten* (Assen/Maastricht, 1988) 23
- ⁵⁸ B. Klandermans (red) *Tekenen voor vrede – het volkspetitionnement tegen de kruisraketten* (Assen/Maastricht, 1988) 34
- ⁵⁹ B. Klandermans (red) *Tekenen voor vrede* 29.
- ⁶⁰ Van Eenennaam *48 kruisraketten* 104
- ⁶¹ P. d'Hamecourt *Hollandse ziekte steekt bondgenoten niet aan* in: *Algemeen Dagblad*, 26 oktober 1983.
- ⁶² B. Bommels, R. Buijze, L. de Fauw en P. Grijpma *Een vredesdag vrijwel zonder wanklank* in: *Het Parool*, 31 oktober 1983, 5.
- ⁶³ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee!*
- ⁶⁴ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983) 00:00
- ⁶⁵ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983) 03:00
- ⁶⁶ B. Bommels e.a. *Een vredesdag vrijwel zonder wanklank* 5.
- ⁶⁷ *KRO Brandpunt* 18/11/1983, 00:39:49 – 00:46:47
- ⁶⁸ K. Vos *Hart voor vrede*
- ⁶⁹ *NOS Journaal*, 29/10/1983
- ⁷⁰ B. Bommels e.a. *Een vredesdag vrijwel zonder wanklank* 5.
- ⁷¹ Amsterdams Fotografen Kollektief *Het blijft nee! Foto-impressie, Den Haag 29 oktober 1983* (Amsterdam 1983) 14:30
- ⁷² K. Vos *De orde handhaven* 1
- ⁷³ B. Bommels e.a. *Een vredesdag vrijwel zonder wanklank* 5.
- ⁷⁴ *Wie zwijgt stemt toe* in: *Trouw* 1 november 1983
- ⁷⁵ *Lubbers: crisis over plaatsing raketten mogelijk*. In: *Haagsche Courant*, 31 oktober 1983
- ⁷⁶ G. ten Berge *Met een miljoen benen op de grond* in: *De Groene Amsterdammer*, 2 november 1983, 5

---

⁷⁷ K. Vos *Ordedienst*

⁷⁸ P. d'Hamecourt *Hollandse ziekte steekt bondgenoten niet aan* in: *Algemeen Dagblad*, 26 oktober 1983.